

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2019, 23 (3): 1419-1444

**Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları Üzerinde
Kesitsel Bir Çalışma***

*Does Religiosity Affect Subjective Well-Being? A Cross-Sectional Study on
Hemodialysis (HD) Patients*

Nevzat Gencer

Dr., Milli Eğitim Müdürlüğü
PhD., Directorate of National Education
Çorum, Turkey
nevzatgencer@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9619-8119

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

* Bu çalışma 19/06/2019 tarihinde tamamladığımız "*Hemodiyaliz Hastalarında Dindarlık ve Öznel İyi Oluş*" başlıklı doktora tezinin nicel verileri esas alınarak hazırlanmıştır. / This article is extracted from quantitative data of my doctorate dissertation entitled "*Religiosity and Subjective Well-Being in Haemodialysis Patients*", (PhD Dissertation, Hitit University, Çorum/Turkey, 2019).

Received / Geliş Tarihi: 02 August / Ağustos 2019

Accepted / Kabul Tarihi: 29 November / Kasım 2019

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2019

Pub Date Season / Yayın Sezonu: Aralık / December

Volume / Cilt: 23 **Issue / Sayı:** 3 **Pages / Sayfa:** 1419-1444

Cite as / Atıf: Gencer, Nevzat. "Does Religiosity Affect Subjective Well-Being? A Cross-Sectional Study on Hemodialysis (HD) Patients [Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları Üzerinde Kesitsel Bir Çalışma]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 23/3 (December 2019): 1419-1444.
<https://doi.org/10.18505/cuid.601055>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

1420 | Nevzat Gencer. Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları ...
Does Religiosity Affect Subjective Well-Being? A Cross-Sectional Study on
Hemodialysis (HD) Patients

Abstract: The aim of this study, which is a field research, is to determine the level of religiosity and subjective well-being (SWB) of patients with chronic renal failure who are receiving hemodialysis treatment with a descriptive approach and by using socio-psychological methods and to try to determine the relationship between their religiosity and subjective well-being. The sample of the study consists of 205 individuals who were determined by stratified random sampling method from the patients treated in Turkish Ministry of Health, Hitit University Çorum Erol Olçok Training and Research Hospital and Çorum District Dialysis Units. 54.1% (n=111) of the participants are males and 45.9% (n=94) are females. Data was collected via a "Religiosity Inventory", developed by Kula, and "Subjective Well-Being Scale", developed by Dost, to determine participants' religiosity and subjective well-being as well as a personal information form to determine demographic characteristics. Statistical analysis of the data showed significant differences and relationships between demographic variables, religiosity, and subjective well-being. Moreover, a statistically significant relationship between the levels of religiousness and subjective well-being of the participants was found and that religiosity accounts for 31.9% of subjective well-being variance. The findings of the study show that the major hypotheses and sub-hypotheses have statistically been validated and that religiosity is a significant and important predictor of subjective well-being.

Summary: Throughout history, existential questions and the answers sought for these questions have remained important for human beings. Human beings have always wondered about life, meaning of life, death, after death and pursued meaning systems that will satisfy this curiosity. While various thinkers and philosophers put forward opinions about the secrets of life; religion has presented the transcendent dimension to the individual as a source of meaning. Thus, the individual has found the definitive answer to many of his questions about existence in religion, and this sense of certainty has contributed positively to his psychological well-being.

However, human beings may also face disasters, diseases or adversities in the natural flow of life and sometimes unexpectedly, such situations make them desperate. Desperation creates a feeling of loneliness in the person and this can trigger a sense of meaninglessness for him. The feeling of vacuum in the inner world of the individual who struggles with difficulty or the sense of meaninglessness somehow affects his subjective well-being.

From this perspective the subject of the study is the effect of religiosity levels on subjective well-being of individuals who are struggling with chronic renal failure and have experienced a compelling treatment process such as hemodialysis. The aim of this study is to determine the level of religiosity and subjective well-being of these patients. The sample of the study consists of 205 individuals who were determined by stratified random sampling method from the patients treated in Turkish Ministry of Health, Hitit University Çorum Erol Olçok Training and Research Hospital and Çorum District Dialysis Units.

The major hypothesis of the study is "The religiosity levels of hemodialysis patients have a significant effect on their subjective well-being." Further sub-hypotheses are as follows:

1. Women's religiosity is higher than men's.
2. There is a significant relationship between the perception of subjective happiness and religiosity levels of the participants. The subjective happiness perception levels of the individuals with high religiosity scores are also high.
3. There is no significant difference between the SWB levels of the participants according to gender variable.
4. There is a significant relationship between the perception of subjective religiosity and SWB levels of participants. According to this; subjective well-being increases as the person's self-religious perception levels increase.

5. There is a significant positive relationship between the religiosity scores of the participants and SWB scores.

6. Religiosity is a significant predictor of subjective well-being. Thus; the SWB level is expected to increase as the religiosity scores increase.

The data of the study was obtained by using Personal Information Form prepared by the researcher, Kula's Religiosity Inventory and Dost's Subjective Well-Being Scale. The study was conducted in hospitals. After getting the necessary legal permissions and consent of the patients, the patients were informed about the study and the study was conducted on a voluntary basis. The questionnaires were applied by the researcher in person through face-to-face interviews with patients in hospitals, sometimes on weekdays and sometimes on Saturdays. Together with the physician of the hemodialysis unit, district hospitals were visited to reach the target group receiving treatment in these districts.

In accordance with the relational screening model, the data of the study was analyzed with SPSS 16.0 package program. The mean (\bar{x}) and standard deviation (ss) scores of the Religiosity Inventory and Subjective Well-Being Scale were calculated according to independent variables and tables were created. The significance of the difference between the two means obtained from two independent sample groups was determined by independent samples t-test for independent samples. One-way Varayns analysis (ANOVA) was used to test hypotheses about whether there was a difference between the means of more than two sample groups. In case of significant differences between means, LSD test and Tamhane's T2 test from post-hoc multiple comparison tests were used and the direction of the differences were determined as such. To determine the relationship between two continuous variables, religiosity and subjective well-being, Pearson Moments Correlation Analysis technique was used, and Simple Linear Regression analysis was performed to determine how much religiosity explains the changes observed in the dependent variable. The significance of the obtained statistics was tested at 0.05 level and bidirectional and the analysis values were presented in sequential tables in accordance with the purpose of the research. It is possible to summarize the findings of the study as follows:

- 45.9% (n=94) of the sample are women and 54.1% (n=111) are men. According to subjective evaluations, 55.6% of the sample considers themselves as happy and very happy and 79.5% defines themselves as religious and very religious. According to the findings, subjective religiosity perception is higher in patients than subjective happiness perception.
- The sample group has a high level of religiosity ($\bar{x}=4,3713$).
- There is a significant difference between gender and general religiosity ($t=2,933$; $p=,004$; $p<0.05$). Accordingly, women's scores ($\bar{x}=4,4766$) are higher than men's ($\bar{x}=4,2822$).
- Significant differences have been found between the subjective happiness perception of the participants and the mean scores of general religiosity ($F=3,458$; $p=,017$, $p<0.05$). Differences are among the groups that consider themselves "happy" ($\bar{x}=4,4466$) and "very happy" ($\bar{x}=4,5529$) and the groups that regard themselves as "a little happy" ($\bar{x}=4,2644$).
- The sample group has above-average ($\bar{x}=3,7673$) SWB level.
- There is no statistically significant difference between gender and SWB ($t=1,230$; $p=,220$; $p>0.05$). However there is a difference in the SWB averages of male and female participants, women scored higher ($\bar{x}=3,8309$) in SWB than men ($\bar{x}=3,7135$).
- A significant relationship has been found between subjective religiosity perception and SWB level of the sample ($F=12,345$; $p=,000$, $p<0.05$). SWB levels increased with increasing subjective religiosity. Further, there is a significant relationship between "slightly religious" ($\bar{x}=3,3439$), "religious" ($\bar{x}=3,7737$) and "very religious" ($\bar{x}=4,1363$) groups and SWB level. There is also a steady increase in the mean scores of SWB from "not at all religious" to "very religious".

1422 | Nevzat Gencer. Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları ...

- A positive and moderately significant relationship has been found between general religiosity and general SWB ($r=,565$, $p<0.01$).
- According to the results of regression analysis to determine whether total religiosity in HD patients is a significant predictor of subjective well-being; religiosity explains 31.9% of the variance in subjective well-being. This result shows that one of the important determinants of SWB in HD patients is religiousness. Religiosity is a significant and important predictor of subjective well-being, and increased religiosity directly affects the SWB levels of HD patients. In addition, the basic hypothesis and sub-hypotheses were validated statistically at the end of the study.

Keywords: Psychology of Religion, Hemodialysis, Religiosity, Happiness, Subjective Well-Being, SWB, Religious Coping, Life Satisfaction.

Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları Üzerinde Kesitsel Bir Çalışma

Öz: Bir alan araştırması olan bu çalışmanın amacı betimsel bir yaklaşımla sosyo-psikolojik metotlardan faydalanarak, hemodiyaliz tedavisi gören kronik böbrek yetmezlikli hastaların dindarlık ve öznel iyi oluş (ÖİO) düzeylerini belirlemek ve dindarlık düzeyleri ile öznel iyi oluşları arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmaktır. Araştırmanın örneklemini T.C. Sağlık Bakanlığı, Hitit Üniversitesi Çorum Erol Olçok Eğitim ve Araştırma Hastanesi ile Çorum İlçe Diyaliz Ünitelerinde tedavi gören hastalardan tabakalı rastgele örnekleme yöntemiyle belirlenen 205 kişiden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan hastaların % 54,1'i (111 kişi) erkek, % 45,9'u (94 kişi) da kadındır. Veriler demografik özellikleri belirlemek için hazırlanan kişisel bilgi formunun yanı sıra katılımcıların dindarlıklarını ve öznel iyi oluşlarını tespit etmek için Kula tarafından geliştirilen "Dindarlık Envanteri" ve Dost tarafından geliştirilen "Öznel İyi Oluş Ölçeği" aracılığıyla toplanmıştır. Verilerin istatistiksel analizi demografik değişkenler, dindarlık ve öznel iyi oluş arasında anlamlı farklılıklar ve ilişkiler göstermiştir. Ayrıca, katılımcıların dindarlık düzeyi ile öznel iyi oluş düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin bulunduğu ve dindarlığın öznel iyi oluştaki varyansın % 31,9'unu açıkladığı saptanmıştır. Araştırma bulguları temel hipotez ve alt hipotezlerin istatistiksel olarak doğrulandığını ve dindarlığın öznel iyi oluşun anlamlı ve önemli bir yordayıcısı olduğunu göstermiştir.

Özet: Tarih boyunca varoluşsal sorular ve bu sorulara aranan cevaplar insan için önemini korumuştur. İnsanoğlu hayatı, hayatın anlamını, ölümü, ölüm sonrasını hep merak etmiş ve bu merakını giderecek anlam sistemlerinin peşine düşmüştür. Çeşitli düşüncüler, filozoflar hayatın sırlarına ilişkin görüşler ortaya koyarken; din, aşkın boyutu bir anlam kaynağı olarak bireye sunmuştur. Böylece birey, varoluşla ilgili pek çok sorusunun kesin cevabını dinde bulmuş ve bu kesinlik duygusu onun psikolojik iyi oluşuna olumlu katkı sağlamıştır.

Ancak insan, yaşamın doğal akışı içerisinde ve bazen beklenmedik bir anda bir takım felaketler, hastalıklar ya da olumsuzluklarla da karşı karşıya kalabilmekte ve bu tür durumlar onu çaresiz bırakmaktadır. Çaresizlik, kişide yalnızlık hissi oluşturmakta ve bu da onun için anlamsızlık duygusunu tetikleyebilmektedir. Böylesi durumlarda birey, zaman zaman varoluşu sorgulayabilmektedir. Zorlukla mücadele eden bireyin iç dünyasında oluşan boşluk hissi ya da anlamsızlık duygusu onun öznel iyi oluşuna bir biçimde etki etmektedir.

Bu perspektiften araştırmanın konusu, kronik böbrek yetmezliği gibi ciddi bir hastalıkla mücadele eden ve hemodiyaliz gibi zorlayıcı bir tedavi süreci yaşayan kişilerin dindarlık düzeylerinin öznel iyi oluşları üzerindeki etkisi olarak belirlenmiştir. Çalışmanın amacı bu hastaların dindarlık ve öznel iyi oluş düzeylerini belirlemektir. Araştırmanın örneklemini T.C. Sağlık Bakanlığı, Hitit Üniversitesi Çorum Erol Olçok Eğitim ve Araştırma Hastanesi ile Çorum İlçe Diyaliz Ünitelerinde tedavi gören hastalardan tabakalı rastgele örnekleme yöntemiyle belirlenen 205 kişiden oluşmaktadır.

Araştırmanın temel hipotezi "Hemodiyaliz hastalarının dindarlık düzeyleri hastaların öznel iyi oluşları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir." şeklinde kurulmuştur. Diğer alt hipotezler aşağıdaki gibidir:

1. Kadınların dindarlığı erkeklere kıyasla daha yüksek düzeydedir.
2. Öznel mutluluk algısı ile katılımcıların dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Dindarlık puanı yüksek olan kişilerin öznel mutluluk algı düzeyleri de yüksektir.
3. Cinsiyet değişkenine göre; katılımcıların ÖİO düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.
4. Öznel dindarlık algısı ile katılımcıların ÖİO düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Buna göre; kişinin kendisini dindar görme düzeyleri arttıkça, ÖİO düzeyi de artmaktadır.
5. Katılımcıların dindarlık puanları ile ÖİO puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
6. Dindarlık öznel iyi oluşun anlamlı bir yordayıcısıdır. Buna göre; dindarlık puanları arttıkça, ÖİO düzeyinin de artacağı öngörülmektedir.

Araştırmanın verileri, araştırmacı tarafından hazırlanan Kişisel Bilgi Formu, Kula'nın Dindarlık Envanteri ve Dost'un Öznel İyi Oluş Ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma hastanelerde yapılmıştır. Gerekli yasal izinler ve hastaların onamları alındıktan sonra hastalar çalışma hakkında bilgilendirilmiş ve çalışma tamamen gönüllülük esasına göre yürütülmüştür. Anketler hastanelerde bazen hafta içinde bazen de cumartesi günlerinde hastalarla yüz yüze görüşmeler yoluyla bizzat araştırmacı tarafından uygulanmıştır. Hemodiyaliz ünitesi doktoru ile birlikte tedavisini ilçelerde alan hedef kitleye ulaşmak için ilçe hastaneleri ziyaret edilmiştir.

İlişkisel tarama modeline uygun olan çalışmanın verileri SPSS 16.0 paket programı ile analiz edilmiştir. Dindarlık Envanteri ve Öznel İyi Oluş Ölçeğinden alınan puanların ortalaması (\bar{x}) ve standart sapma değerleri (ss) bağımsız değişkenlere göre hesaplanarak tablolar oluşturulmuştur. İki bağımsız örneklem grubundan elde edilen iki ortalama arasındaki farkın anlamlılığı bağımsız örneklem için t-testi (independent samples t-test) ile belirlenmiştir. İki denli örneklem grubunun ortalamaları arasında fark olup olmadığı ile ilgili hipotezleri test etmek için de tek yönlü Varayns analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Ortalamalar arası anlamlı farklılıkların olduğu durumlarda ise "post-hoc" çoklu karşılaştırma testlerinden LSD testi ve Tamhane's T2 testi kullanılmış ve bu şekilde farklılıkların yönü tespit edilmiştir. İki sürekli değişken olan dindarlık ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi tespit etmek için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi tekniği kullanılmış, dindarlığın bağımlı değişken olan ÖİO üzerinde gözlenen değişimlerin ne kadarını açıkladığını belirlemek için de Basit Doğrusal Regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen istatistiklerin anlamlılığı 0.05 düzeyinde ve çift yönlü olarak sınanmış ve analiz değerleri araştırmanın amacına uygun bir biçimde sıralı olarak tablolar halinde sunulmuştur. Çalışmanın bulgularını şu şekilde özetlemek mümkündür:

Örneklemin % 45,9'u (94 kişi) kadın, % 54,1'i (111 kişi) erkeklerden oluşmaktadır. Öznel değerlendirmelerine göre örneklemin toplamda % 55,6'sı kendisini mutlu ve çok mutlu olarak değerlendirmekte, % 79,5'i ise kendisini dindar ve çok dindar olarak tanımlamaktadır. Elde edilen bulgulardan hastalarda öznel dindarlık algısının öznel mutluluk algısına göre daha yüksek olduğu anlaşılmıştır.

- Örneklem grubu yüksek bir dindarlık düzeyine sahiptir ($\bar{x} = 4,3713$).
- Cinsiyet ile genel dindarlık arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($t=2,933$; $p=,004$; $p<0.05$). Buna göre, kadınların puanları ($\bar{x}=4,4766$) erkeklere göre daha yüksektir ($\bar{x}= 4,2822$).
- Katılımcıların öznel mutluluk algıları ile genel dindarlık puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($F=3,458$; $p=,017$, $p<0.05$). Farklılık; kendisini "mutlu" ($\bar{x}=4,4466$) ve "çok mutlu" ($\bar{x}=4,5529$) olarak değerlendiren grupla "biraz mutlu" ($\bar{x}=4,2644$) olarak değerlendiren gruplar arasındadır.

1424 | Nevzat Gencer. Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları ...

- Örneklem grubunun ortanın üzerinde bir ÖİÖ düzeyine ($\bar{x}=3,7673$) sahip olduğu tespit edilmiştir.
- Cinsiyet ile ÖİÖ arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır ($t=1,230$; $p=,220$; $p>0.05$). Ancak, kadın ve erkek katılımcıların ÖİÖ ortalamalarında farklılık olduğu gözlenmiştir. Analiz sonuçları kadınların ÖİÖ ortalamalarının ($\bar{x}=3,8309$) erkeklere göre ($\bar{x}=3,7135$) daha yüksek olduğunu göstermiştir.
- Örneklemin öznel dindarlık algısı ile ÖİÖ düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($F=12,345$; $p=,000$, $p<0.05$). Diğer bir anlatımla; katılımcıların kendilerini dindar görme düzeyi arttıkça, ÖİÖ düzeyleri de artmaktadır. Ayrıca "biraz dindar" ($\bar{x}=3,3439$), "dindar" ($\bar{x}=3,7737$) ve "çok dindar" ($\bar{x}=4,1363$) gruplar ile ÖİÖ düzeyi arasında ileri düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Olguların ÖİÖ puan ortalamalarında da "hiç dindar değil" düzeyinden "çok dindar" düzeyine kadar düzenli bir artış söz konusudur.
- Genel dindarlık ile genel ÖİÖ arasında pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=,565$, $p<0.01$).
- HD hastalarında toplam dindarlığın öznel iyi oluşun anlamlı bir yordayıcısı olup olmadığını belirlemek için yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; dindarlığın öznel iyi oluştaki varyansın % 31,9'unu açıkladığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, HD hastalarının ÖİÖ'larının önemli belirleyicilerinden birisinin dindarlık özellikleri olduğunu göstermektedir. Dindarlık öznel iyi oluşun anlamlı ve önemli bir yordayıcısıdır ve dindarlığın artması HD hastalarının ÖİÖ düzeylerini doğrudan etkilemektedir. Ayrıca araştırma sonucunda temel hipotez ile alt hipotezler istatistiksel olarak doğrulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Hemodiyaliz, Dindarlık, Mutluluk, Öznel İyi Oluş, ÖİÖ, Dinî Başa Çıkma, Yaşam Doyumu.

GİRİŞ

İyi olmanın bir boyutunu oluşturan ve iyi oluş ile eş anlamlı kullanılabilen,¹ olumlu bir psikolojik durumda olmayı ifade eden *mutluluk*² önemli bir kavramdır. Mutluluğun ne olduğu, bireylerin ve toplumların mutluluğa nasıl ulaşabilecekleri eski çağlardan beri tartışıla gelmiştir.³ Büyük dinler bile müntesiplerine sundukları mutluluk reçeteleri sayesinde dikkat çekmişlerdir. Siyasal ideolojiler nihai mutluluğu garanti edecek ideal toplumu oluşturmaya yoğunlaşmış, bütün bir toplumun refahını hedefleyen ekonomistler de yine mutluluk ve refah konusunda çalışmışlardır.⁴ Araştırma literatüründe "mutluluk" teriminin yerine kullanılan bir diğer kavram "öznel iyi oluş" tur.⁵ Öznel iyi oluşun (ÖİÖ) yapısına ilişkin düşünceler ilk kez Bradburn tarafından ortaya atılmış⁶ ve daha sonra da Diener tarafından geliştirilmiştir.⁷ Öznel iyi olma/oluş (ÖİÖ), insanların kendi yaşamları hakkındaki değerlendirmelerini anla-

¹ Ed Diener, "Subjective Well-Being", *Psychological Bulletin* 95/3 (1984): 543.

² Armin Jasarevic, *Bosnalı Gençlerde Din ve Mutluluk İlişkisi Üzerine Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2014), 1.

³ Serpil Reisoğlu, *Üniversite Öğrencilerinin Öznel İyi Oluşlarını Yordamada Beş Faktör Kişilik Özellikleri, Mizah Tarzları ve Duygusal Zekânın Rolü* (Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2014), 1.

⁴ Fritz Strack v.dğr., "Introduction", *Subjective well-being: An Interdisciplinary Perspective*, ed. Fritz Strack, Michael Argyle and Norbert Schwarz (Oxford England: Pergamon Press, 1991), 1.

⁵ Ilona Boniwell, "What is Subjective Well Being and Happiness+11 Interesting Facts About Happiness", 2008, erişim: 18 Haziran 2017, <http://positivepsychology.org.uk/happiness-and-subjective-well-being/>.

⁶ Norman M. Bradburn, *The Structure of Psychological Well-Being* (Chicago: Aldine Publishing Company, 1969), 55-70.

⁷ Diener, "Subjective Well-Being", 543-564.; Ayrıca bk. Artūras Gataūlinas - M. Banceviča, "Subjective Health and Subjective Well-Being (The Case of EU Countries)", *Advances in Applied Sociology* 4 (2014): 213.

maya çalışan psikoloji alanıdır. ÖİO; yaşam memnuniyeti, evlilik doyumu, depresyon ve kaygının olmaması, pozitif ruh hali ve pozitif duygulanım gibi değişkenleri içerir. Bir kişinin yaşam memnuniyetinin olması ve sık sevinç yaşaması; buna karşılık nadiren üzüntü ve öfke gibi hoş olmayan duygulara yönelmesi durumunda o kişinin yüksek öznel iyi oluşa sahip olduğu; yaşamından memnun olmaması, çok az bir sevinç ve duygulanım yaşaması, sık sık öfke ve kaygı gibi olumsuz duygular hissetmesi durumunda da o kişinin öznel iyi oluşunun düşük olduğu söylenir.⁸

İnsan yaşamında hayattan beklentinin azaldığı, umudun yitirmeye yüz tuttuğu, üzüntü ve kaygıların arttığı dönemler ve bu ruh hallerine yol açan olaylar vardır. Kişinin yaşam kalitesini etkileyen, sosyal uyumunda sorunlar yaşamasına neden olan bu tür etkenlerden birisi de kronik hastalıktır. Literatürde kronik hastalık genel olarak, altı aydan uzun süren, yaşam boyu devam eden ve bireyin günlük aktivitelerini yerine getirmesini önemli ölçüde engelleyen hastalıklar olarak tanımlanmaktadır.⁹ Kronik hastalıkların günümüzde dünya sağlığını tehdit eden en önemli tehlike olduğu düşünülmektedir. Kronik hastalıklar sadece gelişmiş sanayi ülkelerinin sorunu değil, aynı zamanda gelişmekte olan veya fakir ülkelerde de insan sağlığını etkileyen önemli bir tehdittir.¹⁰

Kronik hastalıklar arasında toplumda önemli bir yer tutan¹¹ ve etkisi giderek artan hastalıklardan birisi de kronik böbrek hastalığıdır (KBH)¹² ve dünya çapında artan sayıda hasta KBH'den etkilenmektedir.¹³ KBH'nin görülme sıklığı dünyada olduğu gibi ülkemizde de giderek artmaktadır. Türkiye'de 2004 yılında toplam 34,262 hasta diyaliz tedavisi alırken, bu rakam 2015 yılında 73,660'a ulaşmıştır.¹⁴ 2017 yılında yayınlanan rapora göre ise renal replasman tedavilerinden (RRT'den) birisi olan hemodiyaliz tedavisi gören toplam hasta sayısı 58,635'dir.¹⁵

Öznel iyi oluşu, "bireyin kendi yaşamının önemliliği hakkında değerlendirme yapması"¹⁶ olarak tanımladığımızda; HD tedavisi sürecinde düşük benlik saygısı, depresyon, tedavi ve diyetle uyum güçlükleri, kısıtlayıcı bir yaşam stiline uyum sağlama zorunluluğunun yanı sıra en az haftada 3 kez belirli bir saat makineye bağımlı olan ve ölüm korkusuyla yüzleşmek zorunda kalan bireylerin yaşamın anlamı ve kendi yaşamının önemliliğini değerlendirebilmesinin güç olduğu söylenebilir. Bu noktada birey, hastalıkla başa çıkmak ve yaşamla bağını sürdürebilmek için bir takım anlam sistemlerine ihtiyaç duymaktadır. Bu anlam sistemlerinden birisi de dindir ve dinin en önemli işlevlerinden biri, insanlara olumsuzluklarla

-
- ⁸ Ed Diener v.dğr., "Recent Findings On Subjective Well- Being", *Indian Journal of Clinical Psychology* 24 (1997): 25-26.
 - ⁹ Pamela M. Ironside v.dğr., "Experiencing chronic illness: Cocreating new understandings", *Quality of Health Research* 13/2 (2003): 171-175.
 - ¹⁰ World Health Organization, "Preventing chronic diseases: a vital investment.", ts., erişim: 03 Haziran 2017, http://www.who.int/entity/chp/chronic_disease_report/full_report.pdf.
 - ¹¹ Aydan A. Özdemir, *Hemodiyaliz Tedavisi Gören Kronik Böbrek Yetmezliği Hastalarının Tedavilerinin Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi* (Doktora Tezi, Başkent Üniversitesi, 2016), 11.
 - ¹² A. Meguid El Nahas - Aminu K. Bello, "Chronic Kidney Disease: The Global Challenge", *Lancet* 365 (2005): 331.
 - ¹³ National Kidney Foundation, "K/DOQI Clinical Practice Guidelines for Chronic Kidney Disease: Evaluation, Classification, and Stratification", erişim: 03 Haziran 2017, https://www.kidney.org/sites/default/files/docs/ckd_evaluation_classification_stratification.pdf.
 - ¹⁴ Gültekin Süleymanlar v.dğr., *Türkiye'de Nefroloji, Diyaliz ve Transplantasyon 2015 Raporu* (Ankara: Türk Nefroloji Derneği Yayınları, 2016), 3.
 - ¹⁵ Gültekin Süleymanlar v.dğr., *T.C. Sağlık Bakanlığı ve Türk Nefroloji Derneği Ortak Raporu* (Ankara: Türk Nefroloji Derneği Yayınları, 2018), 3-12.
 - ¹⁶ Arthur A. Stone - Christopher Mackie, *Subjective wellbeing: Measuring happiness, suffering, and other dimensions of experience* (Washington D.C.: National Academies Press, 2013), 3.

1426 | Nevzat Gencer. Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları ...

baş etmelerinde yardımcı olmaktadır.¹⁷ Bazı araştırmalar dinin; hastalara kendilerini denetleme duygusu, güçlü hissetme, hastalıkla baş etme, ait olma ve yakınlık hissi sağladığını ortaya koymaktadır.¹⁸ Ancak karşılaşılan büyük bir olumsuzluğu, başa gelen bir felaketi, hastalığı ya da acıyı her zaman olumlu dinî referanslarla göğüslemek mümkün olmayabilir. Bazen kişi yaşadığı böylesine güç durumlar karşısında Allah'ı sorumlu tutarak Allah'ın kendisini cezalandırdığını,¹⁹ önceden işlediği günahların karşılığı olarak bunların başına geldiğini ya da yaşadığı umutsuzluk ve çaresizlik sonucu Allah'ın kendisini sevmediğini, artık onu terk ettiğini de düşünebilir.

Bu perspektiften araştırmanın konusu, kronik böbrek yetmezliği gibi ciddi bir hastalıkla mücadele eden ve hemodiyaliz gibi zorlayıcı bir tedavi süreci yaşayan kişilerin dindarlık düzeylerinin öznel iyi oluşları üzerindeki etkisi olarak belirlenmiştir. Araştırmanın temel hipotezi de *"Hemodiyaliz hastalarının dindarlık düzeyleri hastaların öznel iyi oluşları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir."* şeklinde kurulmuştur.

Bu çalışmada temel hipoteze bağlı olarak aşağıdaki hipotezler test edilecektir:

1. Kadınların dindarlığı erkeklerle kıyasla daha yüksek düzeydedir.
2. Öznel mutluluk algısı ile katılımcıların dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Dindarlık puanı yüksek olan kişilerin öznel mutluluk algı düzeyleri de yüksektir.
3. Cinsiyet değişkenine göre; katılımcıların ÖİO düzeyleri arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.
4. Öznel dindarlık algısı ile katılımcıların ÖİO düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Buna göre; kişinin kendisini dindar görme düzeyleri arttıkça, ÖİO düzeyi de artmaktadır.
5. Katılımcıların dindarlık puanları ile ÖİO puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.
6. Dindarlık öznel iyi oluşun anlamlı bir yordayıcısıdır. Buna göre; dindarlık puanları arttıkça, ÖİO düzeyinin de artacağı öngörülmektedir.

Yurt dışında ve ülkemizde ÖİO düzeyi ile anlamlı ilişkiler gösterdiği bildirilen çeşitli değişkenlere dair pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak; fiziksel sağlıktan hareketle doğrudan dindarlık ve ÖİO'yu konu edinen ve hastanın ruh sağlığını irdeleyen çalışmalar ise sınırlıdır. Bununla birlikte; özellikle KBH bağlamında dinî inanç ve maneviyat,²⁰ ruh sağlığı ve manevî

¹⁷ Neal Krause, "Religion and Health in Late Life", *Handbook of the Psychology of Aging*, ed. James E. Birren - K. Warner Schaie (London: Elsevier Academic Press, 2006), 503.

¹⁸ Andrew P. Tix - Patricia A. Frazier "The Use of Religious Coping During Stressful Life Events: Main Effects, Moderation and Mediation", *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 66/2 (1998): 412.

¹⁹ Halil Ekşi, *Başa Çıkma, Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2001), 8.

²⁰ Elisheva Berman v.dğr., "Religiosity in a Hemodialysis Population and Its Relationship to Satisfaction With Medical Care, Satisfaction With Life, and Adherence", *American Journal of Kidney Diseases* 44, No. 3 (2004): 488;

iyi oluş,²¹ stres, manevî iyilik ve yaşam amacı,²² stresle başa çıkma biçimleri,²³ yaşam doyumu ve umutsuzluk²⁴ gibi çalışmalar mevcuttur.

1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Araştırmanın modeli ilişkisel tarama modelidir. İlişkisel tarama modelinde amaç, iki ya da daha fazla değişken arasında birlikte bir değişimin olup olmadığını, varsa derecesini belirlemektir. Bu modelde değişkenler arası ilişkiler; korelasyon türü ilişkisel tarama ve karşılaştırma türü ilişkisel tarama modeli ile tespit edilebilmektedir.²⁵ İki ilişkisel tarama modeline de uygun olan bu çalışmada katılımcıların dindarlık düzeyleri ve öznel iyi oluşları arasındaki ilişkiler korelasyon türü tarama modelinde incelenmiştir.

Bağımsız değişken olarak ele alınan cinsiyet, öznel mutluluk algısı ve öznel dindarlık algısının hastaların dindarlık düzeyleri ve öznel iyi oluşları üzerinde herhangi bir farklılaşmaya neden olup olmadıkları da karşılaştırma türü ilişkisel tarama modeli bağlamında araştırılmıştır.

2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın evreni 2017-2018 yılında Çorum il merkezi ve ilçelerindeki hastanelerde tedavi gören 621 hastadan oluşmaktadır. Öncelikle evrene kıyasla örneklem büyüklüğünü belirlemek için *Power Analysis* (Güç Analizi) yöntemi kullanılmış ve analiz sonucunda araştırma için 160 kişilik bir örneklemin yeterli olduğu tespit edilmiştir. Ancak araştırmanın güvenilirlik düzeyini artırmak için örneklem sayısının çoğaltılması istenmiş, bunun için de *tabakalı rastgele örnekleme* yöntemi²⁶ kullanılmıştır. Bu yüzden; çalışmamızın 621 kişilik evreni²⁷ tedavi alınan yere göre (il merkezi ve ilçeler) göre iki tabakaya ayrılmıştır. Betimsel araştırmalarda alınacak örneklem oranı minimum %10 olabilmektedir.²⁸ Buna göre bu çalışmada gönüllülük esasına göre yer almak isteyen tüm hastalar belirlenmiş ve böylece örneklem birim sayısı olan toplam 205 deneğin nicel araştırmaya dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır. Tabakalara düşen birim sayısına göre tabaka ağırlığı tespit edilmiş ve her bir tabakada bulunan kişi sayısı örneklem birim sayısı (205 hasta) ile çarpılarak tabakalardan alınması gereken denek sayısına ulaşılmıştır. Bu durum Tablo 1’de gösterilmiştir.

-
- 21 Beatriz Bertolaccini Martínez - Rodrigo Pereira Custódio, "Relationship between mental health and spiritual wellbeing among hemodialysis patients: a correlation study", *Sao Paulo Medical Journal* 132, No. 1 (2014): 23.
- 22 Caliope Pilger v.dğr., "Spiritual well-being and quality of life of older adults in hemodialysis", *Rev Bras Enferm* [Internet] 70, No. 4 (2017): 690-693.
- 23 Duygu Hiçdurmaz - Fatma Öz, "Hemodiyaliz ve Sürekli Ayaktan Periton Diyalizi Uygulanan Hastaların Stresle Başa Çıkma Biçimleri", *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi* 16, No. 3(2009): 1.
- 24 Neşe Erdem v.dğr., "Hemodiyaliz Hastalarında Umutsuzluk ve Yaşam Doyumu", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 1, No. 1 (2004): 10.
- 25 Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*, 5. Basım (Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd., 1994), 77-84.
- 26 Bu yönteme hangi durumlarda başvurulması gerektiğine ilişkin detaylı bilgi için bk. Ali Balcı, *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler*, 2. Baskı (Ankara: 72TDFO Bilgisayar Yayıncılık, 1997), 100-101.
- 27 Hasta sayısı Hitit Üniversitesi Çorum Erol Olçok Eğitim ve Araştırma Hastanesi Nefroloji Bölümünden alınmıştır.
- 28 Mine Arlı - Hamil Nazik, *Bilimsel Araştırmaya Giriş* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2001), 77.

Tablo 1. Tabakalı Rastgele Örneklem Yöntemi ile Seçilen Örneklem Tablosu

Tedavi Görülen Yer	Hasta Sayısı	Tabaka Ağırlığı	Örneklem Seçilecek Hasta Sayısı
İl Merkezi	320	320/621	0,516 x 205 = 106
İlçeler	301	301/621	0,484 x 205 = 99
Toplam	621	-	205

2.1. Nicel Örneklem Grubunun Genel Özellikleri

Araştırmanın örnekleme, Hitit Üniversitesi Çorum Erol Olçok Eğitim ve Araştırma Hastanesi ile Çorum İli İlçe Diyaliz Ünitelerinde tedavi gören 205 hastadan oluşmaktadır. Çalışmada *cinsiyet*, *özel mutluluk algısı* ve *özel dindarlık algısı* bağımsız değişkenleri incelenecek olup,²⁹ örneklemin söz konusu değişkenlere göre istatistiksel dağılımları aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 2. Örneklemin Bağımsız Değişkenlere Göre Genel Dağılımı

	Seçenekler	N	%
Cinsiyet	Kadın	94	45,9
	Erkek	111	54,1
Özel Dindarlık Algısı	Hiç Dindar Değil	3	1,5
	Biraz Dindar	39	19,0
	Dindar	115	56,1
	Çok Dindar	48	23,4
Özel Mutluluk Algısı	Hiç Mutlu Değil	14	6,8
	Biraz Mutlu	77	37,6
	Mutlu	97	47,3
	Çok Mutlu	17	8,3

Tablo 2’de görüldüğü gibi örneklem grubunun % 45,9’u kadınlardan, % 54,1’i ise erkeklerden oluşmaktadır. Araştırmada katılımcılara “Dinî açıdan kendinizi nasıl tanımlarsınız?” sorusu yöneltilmiş ve örneklemin özel dindarlık algısı anlaşılmasına çalışılmıştır. Bulgulara göre; katılımcıların % 56,1’i kendisini “dindar, % 23,4’ü ise “çok dindar” olarak tanımlamaktadır. Dinî açıdan biraz dindar olanların oranı % 19, hiç dindar olmayanların oranı da % 1,5’tir. Ayrıca örnekleme “Mutlu hissetme açısından kendinizi nasıl tanımlarsınız?” sorusu da yöneltilmiştir. Tablo verilerinden katılımcıların % 47,3’ünün kendisini “mutlu” olarak tanımladığı, “çok mutlu” olarak tanımlayanların oranının % 8,3 olduğu, biraz mutlu olanların oranının % 37,6 ve hiç mutlu olmadıklarını belirtenlerin oranının da % 6,8 olduğu anlaşılmaktadır.

²⁹ Tüm demografik değişkenlere ilişkin detaylı bilgi için bk. Nevzat Gencer, *Hemodiyaliz Hastalarında Dindarlık ve Özel İyi Oluş* (Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi, 2019), 136-140.

3. VERİ TOPLAMA TEKNİKLERİ

Araştırmanın verileri “anket” tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Hazırlanan anket formu; “Kişisel Bilgi Formu”, “Dindarlık Envanteri” ve “Öznel İyi Oluş Ölçeği” olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

3.1. Kişisel Bilgi Formu

Anket formunun birinci bölümü “Kişisel Bilgi Formu” olarak sınıflama ölçeği³⁰ şeklinde tarafımızca oluşturulmuştur. Bu bölümde örnekleme oluşturan bireylerin araştırmanın temel değişkenleri ile ilişkili olduğu düşünülen ve bağımsız değişken olarak hazırlanan demografik özelliklerin (cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, öznel ekonomik durum algısı, sürekli ikamet yeri, meslek) yanı sıra diyaliz süresi, öznel dindarlık algısı ile öznel mutluluk algısını belirlemeye yönelik toplam 10 anket sorusu bulunmaktadır.

3.2. Dindarlık Envanteri

Çalışmanın ikinci bölümünde Kula tarafından geliştirilmiş³¹ ve Aydemir tarafından da geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış olan envanterin araştırma içeriğine uygun olduğu düşünülmüştür. Bu şekilde, literatürdeki dindarlık boyutlarını da kapsayan 5’li Likert tipi 25 soruluk “Dindarlık Envanteri” örneklemin dindarlık düzeylerini belirlemede kullanılmış ve araştırmada geçen “dindarlık” kavramı bu ölçeğin ölçtüğü özellik olarak ele alınmıştır. Envanterin söz konusu boyutları ve maddeleri şu şekildedir: İnanç boyutu: 1, 5, 8, 15; inancın kişi açısından önemi: 2, 16,17,21; ibadet boyutu: 4, 9, 13, 24; duygu boyutu: 7, 19, 22; bilgi boyutu: 3, 6, 11, 12, 23, 25; etki boyutu: 10, 14, 18, 20. Envanterin 21 ve 22. maddeleri olumsuz olarak ifade edilmiştir. Cevap şıkları “Kesinlikle Katılıyorum”, “Katılıyorum”, “Kararsızım”, “Katılmıyorum”, “Kesinlikle Katılmıyorum” şeklinde 5’li likert olarak oluşturulmuştur. Olumlu maddeler puanlanırken “Kesinlikle Katılıyorum” seçeneğine 5, “Katılıyorum” seçeneğine 4, “Kararsızım” seçeneğine 3, “Katılmıyorum” seçeneğine 2, “Kesinlikle katılmıyorum” seçeneğine 1 puan verilmiştir. Olumsuz maddelerin puanlaması ise ters yönlü olacak şekilde yapılmış ve veriler SPSS istatistik programına kodlanmıştır. Envanterin genelinden alınabilecek en yüksek puan 125 (25x5), en düşük puan da 25’tir (25x1). Faktör analizi sonucunda, envanterin faktör yüklerinin 0,30 ile 0,78 arasında değiştiği görülmüştür. Ayrıca test-yarı test yöntemi ile kontrol edilmiş olan güvenilirlik katsayısı .84, Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı da .86 olarak hesaplanmıştır.³² Araştırmamızda inanç ile inancın kişi açısından önemi boyutu “inanç ve önemi” adı altında tek başlıkta toplanmış ve envanterin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı da .91 olarak hesaplanmıştır.

3.3. Öznel İyi Oluş Ölçeği (ÖİÖ)

Araştırmanın üçüncü bölümünde hastaların ÖİÖ düzeylerini belirlemek amacıyla Meliha Tuzgöl Dost tarafından üniversite öğrencilerine yönelik geliştirilen “Öznel İyi Oluş Ölçeği” kullanılmıştır. Çalışmada ÖİÖ söz konusu ölçeğin ölçtüğü özellik olarak ele alınmıştır.

Tuzgöl-Dost, bireylerin kendi yaşamları hakkındaki bilişsel değerlendirmelerini, yaşadıkları olumlu-olumsuz duyguların sıklığını ve yoğunluğunu belirlemek amacıyla 46 maddeden oluşan bir ÖİÖ ölçeği geliştirmiştir. Ölçek, yaşam alanlarına ilişkin kişisel yargıları yansıtan maddeler ile olumlu ve olumsuz duygu maddelerinden oluşmaktadır. Beşli Likert ölçeği şeklinde oluşturulan her bir maddenin puanları “5 ile 1” arasında değişmektedir. Buna göre ölçek maddelerinin cevaplama sistemi; “(5) Tamamen Uygun”, “(4) Çoğunlukla Uygun”, “(3) Kısmen Uygun”, “(2) Biraz Uygun” ve “(1) Hiç Uygun Değil” şeklindedir. ÖİÖ ölçeğinin 26 maddesi olumlu, 20 maddesi ise olumsuz ifadelerden oluşmaktadır. 2, 4, 6, 10, 13, 15, 17, 19, 21, 24, 26, 28, 30, 32, 35, 37, 38, 40, 43 ve 45. maddeleri olumsuz ifadelerdir ve bu maddelerin

³⁰ Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*, 143-144.

³¹ Naci Kula, *Kimlik ve Din* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001), 30.

³² Rüyeyda Efdal Aydemir, *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi (İlk Yetişkinlik Dönemi)* (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, 2008), 35-38.

1430 | Nevzat Gencer. Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları ...
puanlaması tersine çevrilerek yapılmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 46, en yüksek puan 230'dur. Alınan yüksek puan ÖİÖ düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.³³

ÖİÖ'nün geçerlik çalışması; faktör analizi, ölçeğin madde toplam puan korelasyonlarının incelenmesi ve alt ve üst % 27'lik puan grupları t testi ile karşılaştırılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ÖİÖ'nün Beck Depresyon Envanteri (BDI) ile arasındaki ilişki incelenerek benzer ölçekler geçerliği belirlenmiştir.³⁴

Tuzgöl-Dost, ÖİÖ'nün güvenilirliğini saptamak için, faktör analizi sonucu geçerli olarak aldığı 46 maddenin uygulama verilerini kullanmış ve ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısını .93 olarak hesaplamıştır. Ölçeğin Pearson momentler çarpım korelasyon katsayısını da .86 olarak saptamıştır. Sonuçlar ölçeğin üniversite öğrencilerinin ÖİÖ düzeylerini ölçmede güvenle kullanılabilirliğini göstermiştir.³⁵

ÖİÖ'nün yetişkinler için geçerlik ve güvenilirlik çalışması da Tülek tarafından evli bireylerin ÖİÖ düzeylerinin yordanması konulu araştırmayla gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmış ve ölçeğin tek boyutlu olup olmadığı temel bileşenler analizi ile sınanmıştır. Birinci faktörde bulunan maddelerin yük değerleri incelenmiştir. Analiz sonucunda .30 ve üzerinde olan faktör yük değerleri kabul edilmiş, maddelerin buldukları yük değerleriyle, diğer faktör yük değerleri arasındaki farkın ise .10 ve daha yukarı olmasına bakılmıştır.³⁶ Temel bileşenler analizi sonucunda özdeğeri 1'in üzerinde olan ve varyansın % 32, 71'ini açıklayan 11 faktör elde edilmiştir.

Faktör analizi çalışması bağlamında ÖİÖ'nün KMO katsayısı .90 olarak bulunmuştur. Barlett testi de anlamlı çıkmıştır. Faktörlerin her bir değişken üzerindeki ortak varyansı .58 ile .81 arasında değişmektedir. Ölçek tek faktörlü modelde sınanmış ve orijinaline bağlı kalmak amacıyla tek faktörlü kabul edilmiştir. Ölçek maddeleri, ölçeğin güvenilirliğini etkileme dereceleri bakımından incelenmiştir. Ayrıca ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarının .25 ile .71 arasında değiştiği anlaşılmıştır. Ölçeğin yetişkinler için güvenilirlik çalışması 174 yetişkin birey üzerinde yapılmış ve iç tutarlık katsayısı Cronbach Alpha yöntemiyle hesaplanmıştır. ÖİÖ için bu değer .95 olarak tespit edilmiştir.

Yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarına ilişkin sonuçlar ölçeğin orijinaliyle karşılaştırıldığında, ÖİÖ'nün yetişkinler için uygun olduğu değerlendirilebilir.³⁷ 205 HD hasta üzerinde uygulanan ölçeğin iç tutarlık katsayısı da .95 olarak hesaplanmıştır.

4. VERİLERİN ANALİZİ VE İSTATİSTİKSEL İŞLEMLER

Veri toplama işlemi tamamlandıktan sonra ölçeklerin puanlamasına geçilmiş, veriler sayısal değere dönüştürülerek bilgisayar girdisine uygun hale getirilmiştir. Eksik, hatalı ya da özensiz doldurulan ölçekler puanlamaya dâhil edilmemiştir. Verilerin bilgisayara aktarılmasında ve değerlendirilmesinde, sosyal bilimlerde sıkça tercih edilen SPSS 16.0 paket programı³⁸ kullanılmıştır.

İstatistiksel çözümlenmelerde Dindarlık Envanteri ve Öznel İyi Oluş Ölçeği'nden alınan puanların ortalaması (\bar{x}) ve standart sapma değerleri (ss) ele alınan bağımsız değişkenlere göre hesaplanarak tablolar oluşturulmuştur. Söz konusu betimsel istatistik işlemlerinden sonra araştırmanın amaç ve değişkenlerine uygun olarak iki bağımsız örneklem grubundan

³³ Meliha Tuzgöl Dost, "Öznel İyi Oluş Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3/23 (2005): 108.

³⁴ Dost, "Öznel İyi Oluş Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", 106-107.

³⁵ Dost, "Öznel İyi Oluş Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", 107-108.

³⁶ Şener Büyükoztürk, *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, 17. Baskı (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2012), 123-137.

³⁷ Nergis Tülek, *Evli Bireylerin Öznel İyi Olma Düzeylerinin Yordanması* (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2011), 61-63.

³⁸ Colin Robson, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Gerçek Dünya Araştırması*, çev: Şakir Çınkır - Nihan Demirkasimoğlu (Ankara: Anı Yayınları, 2015), 510.

elde edilen iki ortalama arasındaki farkın anlamlılığı bağımsız örneklem için t-testi (independent samples t-test) kullanılarak sınanmıştır. İki ya da daha fazla örneklem grubunun ortalamaları arasında fark olup olmadığı ile ilgili hipotezleri test etmek için tek yönlü Varayns analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda hangi ortalamaların birbirinden farklı olduğunu görmek için “post-hoc” çoklu karşılaştırma testlerinden LSD testi ve Tamhane’s T2 testi kullanılmış ve ortalamalar arasındaki anlamlı farklılıklar tablolarda gösterilmiştir. Varyansların homojen olduğu durumlarda LSD testi, homojen olmadığı ($p < 0.05$) ve örneklemin de eşit olmadığı durumlarda ise Tamhane’s T2 karşılaştırma tekniği kullanılmıştır.³⁹

İki sürekli değişken olan dindarlık ve ÖİÖ arasındaki ilişki, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı tekniği kullanılarak tespit edilmiştir. Ayrıca; bağımsız değişken olan dindarlığın bağımlı değişken olan ÖİÖ üzerinde gözlenen değişimlerin ne kadarını açıkladığını belirlemek için Basit Doğrusal Regresyon analizi yapılmıştır.⁴⁰ Elde edilen istatistiklerin anlamlılığı 0.05 düzeyinde ve çift yönlü olarak sınanmış ve analiz değerleri araştırma amaçlarına uygun bir biçimde sıralı olarak tablolar halinde sunulmuştur.

5. BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırmanın bu bölümünde, örneklem grubunun genel dindarlık düzeyi, cinsiyet ve dindarlık ilişkisi, öznel mutluluk algısı ile dindarlık ilişkisi, örneklemin genel ÖİÖ düzeyi, cinsiyet ve ÖİÖ ilişkisi, öznel dindarlık algısı ile ÖİÖ düzeyleri arasındaki ilişki incelenecektir. Ayrıca katılımcıların genel dindarlık puanları ile ÖİÖ puanları arasındaki korelasyon da ele alınacak olup dindarlığın öznel iyi oluşu yordayıp yordamadığı araştırılacaktır.

5.1. Örneklemin Dindarlık Düzeyi

Örneklem grubunun Dindarlık Envanteri’nden aldığı puana göre dindarlık düzeyini gösteren Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Dindarlık Envanterine Göre Örneklemin Dindarlık Düzeyi

Bağımlı Değişken	N	Minimum	Maximum	\bar{x}	SS
Dindarlık	205	25	125	109,2825*	,48173

* Ortalama (\bar{x}) puan hesaplanırken, ölçekten elde edilen toplam ortalama ($\bar{x}=4,3713$) değeri ölçek maddeleriyle çarpılarak puana dönüştürülmüştür.

Araştırmaya katılanların dindarlık düzeyi ile ilgili bulgularına bakıldığında, “Dindarlık Envanteri”nden aldıkları ortalama puanın 109,2825 (SS=,48173) olduğu görülmektedir. Ölçekten alınacak puanların maksimum 125, minimum 25 olduğu göz önünde bulundurulduğunda dağılımın homojen olduğu ve katılımcıların yüksek bir dindarlık düzeyine sahip oldukları görülmektedir.

5.2. Cinsiyete Göre Dindarlık Düzeyleri

Tablo 4, örneklemin cinsiyet değişkenine göre genel dindarlık düzeyine ilişkin verileri içermektedir. Söz konusu değişken bağlamında HD hastalarının genel dindarlık puanlarının anlamlı farklılaşma gösterip göstermediği bağımsız örneklem için t testi ile incelenmiş ve sonuçlar aşağıda verilmiştir.

³⁹ Murat Kayri, “Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (Post-Hoc) Teknikleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1 (2009): 54-56.

⁴⁰ Nilgün Köklü v.dğr., *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*, Geliştirilmiş 2. Baskı (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2006), 124.

Tablo 4. Cinsiyet ve Dindarlık İlişkisine Yönelik Analiz

	Cinsiyet	N	\bar{x}	SS	t	p
Genel Dindarlık	Kadın	94	4,4766	,43100	2,933	,004*
	Erkek	111	4,2822	,50579		

* p<0.05

Tablo verilerine göre, cinsiyet değişkeni bağlamında örneklem grubunun dindarlık ortalamaları farklılık göstermektedir. Dindarlık envanterinin genelinden alınan puanların ortalamaları incelendiğinde, kadınların puan ortalamasının ($\bar{x}=4,4766$), erkeklerin puan ortalamasından ($\bar{x}= 4,2822$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum örneklem grubunun dindarlıkları ile cinsiyetleri arasında istatistiksel olarak ($t=2,933$; $p=,004$) kadınlar lehine anlamlı bir farkın varlığını ortaya koymaktadır.

Batı kaynaklı alan yazın incelendiğinde; kadınların erkeklere nispetle daha dindar olduğu yönündeki bulgular yaygın bir şekilde kabul görmektedir. Örneğin; Miller ve Hoffman kadınların dinî organizasyonlara daha sık katıldıklarını, dinsizliğe daha az eğilim gösterdiklerini, buna karşın inançlarında daha içten ve sadık bir duruş sergilediklerini⁴¹ belirtmişlerdir. Saroglou, kadınların dindarlık ve maneviyatta erkeklere göre daha yüksek puan ortalamalarına sahip olduklarını, erkeklere göre dini terk etmeye daha az eğilim ve dine yakın kalmak için ise daha fazla eğilim gösterdiklerini tespit etmiştir.⁴²

Türkiye’de yapılan araştırmalarda ise farklı bulgulara rastlamak mümkündür. Bazı çalışmalarda kadınların, bazı çalışmalarda da erkeklerin daha dindar olduğu tespit edilirken aralarında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Cirhinlioğlu ve Ok, farklı örneklerle yapılmış 11 ayrı araştırmanın veri tabanlarında yer alan sonuçlarına ilişkin yaptıkları araştırmada, kadınların kesin dindarlık (inanç/dünya görüşü) boyutunda erkeklerden daha dindar olduklarını tespit etmişlerdir. Araştırmanın bir diğer bulgusu da kadınların dinin daha çok duygusal ve ilişkisel boyutunu önemsediklerine ilişkin anlamlı göstergelere ulaşılmış olmasıdır.⁴³ Yazgan, kanser hastaları üzerinde yaptığı araştırmasında kadın hastaların dinî tutumlarının erkek hastalara kıyasla daha olumlu olduğunu belirlemiştir ($p=0,0001$). Ayrıca hasta kadınlar ve erkeklerin dinî tutumlarının sağlıklı kadınlar ve sağlıklı erkeklerden daha olumlu olduğu ($p<0,05$) da araştırmanın bir diğer bulgusudur.⁴⁴ Öztürk tarafından yapılan araştırmada dindarlıkla cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık tespit edilemezken, dindarlık ve alt boyutlarında kadınların daha yüksek puanlar aldıkları bulunmuştur. Dinî yönelim düzeylerinde ise erkeklerin daha yüksek puanlar elde ettikleri tespit edilmiştir.⁴⁵ Uysal,⁴⁶ Mehmedoğlu,⁴⁷ Onay,⁴⁸ Kula⁴⁹ ve Turan⁵⁰ tarafından yapılan araştırmalarda da erkeklerin kadınlardan daha dindar oldukları bulgulanmıştır.

⁴¹ Alan S. Miller - John P. Hoffmann, "Risk and Religion: An Explanation of Gender Differences in Religiosity", *Journal for the Scientific Study of Religion* 34/1 (1995): 63.

⁴² Vassilis Saroglou, "Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri: Belçika’da Yapılan Yeni İncelemeler", çev.: Veysel Uysal, *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000): 134.

⁴³ Fatma Gül Cirhinlioğlu - Üzeyir Ok, "Kadınlar Mı Yoksa Erkekler Mi Daha Dindar?", *Zeitschrift für die Welt der Türken (Journal of World of Turks)* 3/1 (2011): 121.

⁴⁴ Eda Özge Yazgan, *Kemoterapi Alan Kanser Hastalarında Dinî İnanç ve Maneviyatın Depresyon Düzeyi ve Yaşam Kalitesine Etkisinin Belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014), 108.

⁴⁵ Eyüp Ensar Öztürk, *İyimserlik ve Dindarlık* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013), 89.

⁴⁶ Veysel Uysal, *Geleneksellik-Çağdaşlık Bağlamında Türkiye’de Dindarlık ve Kadın* (İstanbul D.E.M. Yayınları, 2006), 145-146.

⁴⁷ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din* (İstanbul: D.E.M. Yayınları), 2004, 162.

⁴⁸ Ahmet Onay, *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim* (İstanbul: D.E.M. Yayınları, 2004), 103.

⁴⁹ Kula, *Kimlik ve Din*, 151.

⁵⁰ Yahya Turan, "Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dini Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve

Bizim araştırmamızda ise kadınların dindarlığının erkeklere kıyasla yüksek olmasının bir açıklaması ev hanımı katılım düzeyinin yüksekliği (% 39) olabilir (Bk. Tablo 2). Zira özellikle ev hanımları normatif dindarlığa daha eğilimli olmakta,⁵¹ boş zamanlarını dinî etkinliklerle değerlendirmeye daha fazla imkân bulmakta ve geleneksel din anlayışına uygun olarak dinî ritüellere daha çok yoğunlaşabilmektedir.⁵² Bununla birlikte; kadınların aile içerisinde çocuk yetiştirme sorumluluğunun birincil üstlenicileri olmaları⁵³ ve rol model olma durumu da kadın dindarlığının yüksek çıkmasının nedenlerinden sayılabilir. Kadınların erkeklere göre daha dindar olmaları toplumsal cinsiyet rollerinin etkisiyle de açıklanabilir. Toplumda sosyalleştirilme sürecinde kız çocukları daha özenle yetiştirilmekte ve dine yönlendirilmekte; ayrıca, kurallar kız çocuklarında erkeklere göre daha katı uygulanmaktadır. Bu nedenle kadınlar sosyal normları ve dinî kuralları daha fazla içselleştirmektedirler.⁵⁴ Ayrıca kadınların daha hassas kişilik özellikleri, hastalıkta hissettikleri yalnızlık ve çaresizlik duyguları onların dine daha fazla yönelmelerine yol açmış olabilir. Araştırmaya dindar kadınların daha çok katılmış olma olasılıkları da bu sonuçların çıkmasında etkili olmuş olabilir.

Elde edilen bulgular, "Kadınların dindarlığı erkeklere kıyasla daha yüksek düzeydedir." şeklinde kurulan hipotezi doğrulamaktadır. Bu sonuçlar, cinsiyetin dindarlık üzerinde anlamlı ve önemli bir farklılaşmaya neden olduğu şeklinde raporlanabilir.

5.3. Öznel Mutluluk Algısına Göre Dindarlık Düzeyleri

Tablo 5, katılımcıların 'öznel mutluluk algıları' ile genel dindarlık düzeyleri arasında ilişkiye yönelik bilgileri içermektedir. Söz konusu analiz öncesinde verilerin homojen dağılıp dağılmama durumu incelenmiş ve Levene homojenlik testi sonuçları veri setinin homojen dağılım gösterdiğini ortaya koymuştur (Genel Dindarlık Lev.T.=1,486, p>.05). Sonrasında da ANOVA testi uygulanarak elde edilen veriler tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5. Öznel Mutluluk Algısı ve Dindarlık İlişikisine Yönelik Analiz

	Özn. Mutl. Alg.	N	\bar{x}	SS	F	p	Fark (LSD)
Genel Dindarlık	1. Hiç Mutlu Değil	14	4,2171	,63143	3,458	,017*	3** > 2
	2. Biraz Mutlu	77	4,2644	,48023			4** > 2
	3. Mutlu	97	4,4466	,45028			
	4. Çok Mutlu	17	4,5529	,42148			

* p<0.05

** Gruplar arası karşılaştırmalarda anlamlı farklılık koyu yazılan rakamlara denk gelen grup lehinedir.

Ankete katılanların mutluluklarına ilişkin kendi değerlendirmelerine göre mutluluk düzeylerini algılama biçimleri ile dindarlık tutum puanları arasında herhangi bir farklılaşma olup olmadığını test etmek için yapılan varyans analizi sonuçları tabloda verilmiştir. Buna göre; katılımcıların öznel mutluluk algıları ile genel dindarlık puan ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık (F=3,458; p=.017, p<0.05) tespit edilmiştir. Ortalamalar incelendiğinde;

Sosyal Medya Kullanımı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22, No. 1 (2018): 414.

⁵¹ Abdulkadir Çekin, "Kur'an Kurslarına Giden Kadınların Dindarlık Algıları: Normatif Ve Popüler Dindarlık Üzerine Nicel Bir Çalışma", *EKEV Akademi Dergisi* 18/ 58 (2014): 534.

⁵² Sakine Açıkğöz, *Toplumsal Değışim Sürecinde Kadın Dindarlığı (Adıyaman/Çelikhan Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Kayseri Üniversitesi, 2010), 86.

⁵³ Leslie J. Francis, "Dinde Cinsiyet Farklılıklarının Psikolojisi: Deneysel Araştırmalar Üzerine Bir İnceleme", çev.: Muammer Cengil, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/18 (2010/2): 201.

⁵⁴ Cirhinlioğlu - Ok, "Kadınlar Mı Yoksa Erkekler Mi Daha Dindar?": 124.

1434 | Nevzat Gencer. Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları ...

kendilerini, sırasıyla, hiç mutlu değil ($\bar{x}=4,2171$), biraz mutlu ($\bar{x}=4,2644$), mutlu ($\bar{x}=4,4466$) ve çok mutlu ($\bar{x}=4,5529$) olarak algılayan hastaların dindarlık tutum puan ortalamalarının da buna paralel olarak yükseldiği görülmektedir. Yapılan LSD testi ise farklılığın kendisini “mutlu” ve “çok mutlu” olarak değerlendiren grupla “biraz mutlu” olarak değerlendiren gruplar arasında olduğunu göstermektedir.

Bu bulgu ülkemizde ve yurt dışında yapılan bazı araştırmaların sonuçlarıyla da benzerlik göstermektedir. Örneğin Yaparel, dinî hayatın artan ibadetle birlikte depresyon ve durumluk kaygı ile negatif ilişkili olduğunu bulmuştur. Diğer bir anlatımla dinî hayat, bireyin psikolojik problemlerle mücadelesinde ve ruh sağlığı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.⁵⁵ Akgül'ün huzurevinde yaptığı ve din-mutluluk ilişkisini ölçtüğü çalışmasında; yaşlıktan kaynaklanan bütün olumsuzluklara rağmen örneklemin kendisini huzurlu hissetme düzeyini oldukça yüksek bulmuştur.⁵⁶ 1981-2014 yılları arasında 100 ülkede farklı dinî gruplar üzerinde yapılan mutluluk araştırması sonuçları; katılımcıların % 84'ünün bir dinî grup üyesi ya da dinî bir grupla ilişkili olduklarını, bireysel dindarlığın insanların mutluluğu ve yaşam doyumları üzerinde etkili olduğunu göstermiştir.⁵⁷ Bununla birlikte dindar olanların, dindar olmayanlara göre daha mutlu olmadıkları sonucuna ulaşan araştırmalar bulunduğu gibi⁵⁸ bireyin iç dünyasında dindarlığın suçluluk duygusunu artırdığını gösteren çalışmalar da mevcuttur.⁵⁹

Bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde; dinî hayatın bireyin olumlu duyguları daha çok yaşamasına, olumsuz tecrübelerin etkisini azaltmasına ve mutluluğuna pozitif yönlü katkı sağlayacağı yorumu yapılabilir ve bu sonuçlardan “*Öznel mutluluk algısı ile katılımcıların dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Dindarlık puanı yüksek olan kişilerin öznel mutluluk algı düzeyleri de yüksektir.*” şeklinde hipotezin doğrulandığı söylenebilir.

5.4. Örneklemin Öznel İyi Oluş Düzeyi

Tablo 6. ÖİÖ Ölçeğine Göre Örneklemin ÖİÖ Düzeyi

Bağımlı Değişken	N	Minimum	Maksimum	\bar{x}	SS
Öznel İyi Oluş	205	46	230	173,2958*	,68230

* Ortalama (\bar{x}) puan hesaplanırken, ölçekten elde edilen toplam ortalama ($\bar{x}=3,7673$) değeri ölçek maddeleriyle çarpılarak puana dönüştürülmüştür.

Araştırmaya katılanların ÖİÖ düzeyi ile ilgili bulguları incelendiğinde, “Öznel İyi Oluş Ölçeği”nden alınan ortalama puanın 173,2958 (SS=,68230) olduğu görülmektedir. Ölçekten alınacak minimum ve maksimum puanlar düşünüldüğünde örneklemin ortanın üzerinde bir ÖİÖ düzeyine sahip olduğu değerlendirilebilir.

5.5. Cinsiyete Göre Öznel İyi Oluş Düzeyleri

Tablo 7, örneklemin ÖİÖ puanlarının cinsiyete göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan t testi sonuçlarını içermektedir.

⁵⁵ Recep Yaparel, *Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dinî Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1987), 139-140.

⁵⁶ Mehmet Akgül, “Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk İlişkisi-Konya Huzurevi Örneği”, *Dinî Araştırmalar* 7/19 (2004): 52.

⁵⁷ World Economic Forum, “Religion and happiness. Is there a link?”, 2018, erişim: 3 Mayıs 2018, <https://www.weforum.org/agenda/2018/02/are-religious-people-happier-than-non-religious-people-research-shows-it-isn-t-quite-so-simple>.

⁵⁸ Warren J. Sillick v.dğr., “Religiosity and happiness: A comparison of the happiness levels between the religious and the nonreligious”, *The Journal of Happiness & Well-Being* 4/1 (2016): 122.

⁵⁹ Saffet Kartopu - Leyla Başkonuş, “Ergen Suçluluğu Ve Dindarlık Lise Örneklemini Üzerinde Bir Araştırma”, *Gümüşhane Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2019): 201.

Tablo 7. Cinsiyet ve ÖİÖ İlişkisine Yönelik Analiz

	Cinsiyet	N	\bar{x}	SS	Sd	t	p
ÖİÖ	Kadın	94	3,8309	,68891	203	1,230	,220
	Erkek	111	3,7135	,67508			

$p > 0.05$

ÖİÖ ölçeğinden alınan puanların ortalamaları incelendiğinde, kadınların aldıkları puanların ($\bar{x}=3,8309$), erkeklerin aldıkları puanlardan ($\bar{x}=3,7135$) daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak t ve p değerlerine ($t=1,230$; $p=,220$) bakıldığında, istatistiksel açıdan örneklem grubunun ÖİÖ düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkide anlamlı bir farklılaşma olmadığı anlaşılmaktadır.

Buna göre; erkek ve kadınların ÖİÖ düzeyleri bakımından benzerlik gösterdikleri, ancak kadınların düzeylerinin erkeklerle kıyasla daha yüksek bir ÖİÖ'ya sahip oldukları yorumu yapılabilir.

Alan yazındaki çalışmalara bakıldığında ise; kadın olmanın yaşam kalitesi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu gösteren araştırmalar da mevcuttur. Lindqvist, Carlsson ve Sjöden,⁶⁰ Chiang ve v.dğr.,⁶¹ Ching'in⁶² bulguları buna örnek olarak verilebilir.

Bununla birlikte literatürde araştırmamızın bulgularını destekleyen çalışmalar da mevcuttur. Örneğin; Acaray ve Pınar, yaşam kalitesinin cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermediğini, ancak; kadınlarda daha yüksek olduğunu saptamışlardır.⁶³ Kasapoğlu ve Kış da, 12,598 kişilik bir örneklem üzerinde yaptıkları ve öznel iyi oluşu cinsiyet açısından inceledikleri meta analitik çalışmalarında kadınlar lehine bir fark bulmuşlardır, ancak bu fark etkisizlik çizgisine çok yakındır.⁶⁴ HD hastalarında umutsuzluk ve yaşam doyumunun incelendiği bir araştırmada Erdem ve arkadaşları, cinsiyetin yaşam doyumunu üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığını bulmuşlardır.⁶⁵ Ünal ve Bilge, HD hastalarının cinsiyetine göre depresyon düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaştığını, ancak kadın ve erkek hastalar arasında yaşam kalitesi bakımından anlamlı bir fark olmadığını tespit etmişlerdir.⁶⁶ Saltürk, 93 HD hastası üzerinde yaptığı araştırmada SF-36 Yaşam Kalitesi Ölçeğinden elde ettiği yaşam kalitesi sonuçlarının fonksiyonel durum puanları, esenlik puanı, genel sağlık anlayışı puanı ve global olarak yaşam kalitesi doyumunu puanlarının cinsiyetlere göre anlamlı farklılık göstermediğini tespit etmiştir ($p > 0.05$).⁶⁷

⁶⁰ Ragny Lindqvist v.dğr., "Coping strategies and quality of life among patients on haemodialysis and continuous ambulatory peritoneal dialysis", *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 12/4 (1998): 223-230.

⁶¹ Chih-Kang Chiang v.dğr., "Health-Related Quality of Life of Hemodialysis Patients in Taiwan: A Multi-center Study", *Blood Purif* 22 (2004): 490.

⁶² Weety Luk Suet-Ching, "The quality of life for Hong Kong dialysis patients", *Journal of Advanced Nursing* 35/2 (2001): 218-227.

⁶³ Arzu Acaray - Rukiye Pınar, "Kronik Hemodiyaliz Hastalarının Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi", *C.Ü. Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi* 8/1 (2004): 7.

⁶⁴ Fiğen Kasapoğlu - Ali Kış, "Öznel İyi Oluşun Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Bir Meta-Analiz Çalışması", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/3 (2016): 775.

⁶⁵ Erdem v.dğr., "Hemodiyaliz Hastalarında Umutsuzluk ve Yaşam Doyumu", 7-8.

⁶⁶ Gülseren Ünal - Ayşegül Bilge, "Hemodiyaliz Tedavisindeki Son Dönem Böbrek Yetmezlikli Hastaların Ruhsal Durumlarının ve Yaşam Kalitelerinin Değerlendirilmesi", *Ege Tıp Dergisi* 44/1 (2005): 37.

⁶⁷ Ayça G.D. Saltürk, *Hemodiyaliz Hastalarında Yaşam Kalitesinin Diyaliz Yeterliliği İle İlişkisi* (Uzmanlık Tezi, İstanbul Göztepe Eğitim ve Araştırma Hastanesi, 2006), 26.

1436 | Nevzat Gencer. Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları ...

Araştırma bulgularımızı destekleyen tüm bu veriler, “Cinsiyet değişkenine göre; katılımcıların ÖİÖ arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır.” şeklindeki hipotezimizi doğrular niteliktedir.

5.6. Öznel Dindarlık Algısına Göre Öznel İyi Oluş Düzeyleri

Örneklemin öznel dindarlık algısı ile ÖİÖ düzeyleri arasında anlamlı bir farklılaşmanın olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan tek yönlü varyans analizine ilişkin bulgular Tablo 8’de verilmiştir. Tek yönlü varyans analizi öncesinde Homojenlik analizi için Levene homojenlik testi yapılmıştır. Test sonuçları veri setinin homojen dağılmadığını (ÖİÖ Lev. T.= 6,156; p=.001, p<.05) göstermiştir. Bu nedenle homojen olmayan grupların farklılıkları Tamhane’s T2 testi ile incelenmiştir.

Tablo 8. Öznel Dindarlık Algısı ve ÖİÖ İlişisine Yönelik Analiz

	Özn. Dindr. Alg.	N	\bar{x}	SS	Std.H	F	p	Fark (Tamhane’s T2)
ÖİÖ	1. Hiç Dindar Değil	3	3,1232	,58910	,34012	12,345	,000*	3** > 2
	2. Biraz Dindar	39	3,3439	,48727	,07803			4** > 2
	3. Dindar	115	3,7737	,63629	,05933			ve 3
	4. Çok Dindar	48	4,1363	,71938	,10383			

* p<0.05

** Gruplar arası karşılaştırmalarda anlamlı farklılık koyu yazılan rakamlara denk gelen grup lehinedir.

Tablo incelendiğinde; kişinin öznel dindarlık değerlendirmesinin yönü ile ÖİÖ ölçeğinden aldıkları puan ortalamaları arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Buna göre; en düşük ÖİÖ skoru kendi değerlendirmesine göre kendisini hiç dindar görmeyen gruba (\bar{x} =3,1232) aittir. Buna karşın; kendi tanımlamalarına göre çok dindar olduklarını düşünen gruba ait ÖİÖ puan ortalaması (\bar{x} =4,1363) en yüksek düzeydedir. Bu ortalamaların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı ise varyans analizi sonucunda elde edilen verilerde görülmektedir. Yapılan tek yönlü varyans analizi sonucundan ilişkinin anlamlılık düzeyinde olduğu (F=12,345; p=.000, p<0.05) anlaşılmıştır. Farklılaşmanın hangi gruplar arasında olduğunu anlamak için yapılan Tamhane’s T2 testi sonucunda da kendisini “dindar” gören grupla “biraz dindar” gören grup arasında “dindar” olanlar lehine ve kendisini “çok dindar” olarak gören grup ile “biraz dindar” ve “dindar” grup arasında “çok dindar” olan katılımcılar lehine bir farklılaşmanın söz konusu olduğu görülmüştür.

Alan yazında araştırma bulgularımızı destekleyen sonuçlara rastlamak mümkündür. Örneğin; Arslantürk, 1900 kişi üzerinde yaptığı bir çalışmada, dindarlık-mutluluk ilişkisini değerlendirmiştir. Araştırma bulgularına göre, “dindarım ve mutluyum” diyen katılımcıların oranı % 52’dir (985 kişi).⁶⁸ Görüldüğü gibi çalışmada katılımcıların yarısından fazlası mutlu olmalarıyla dindarlıklarının ilişkili olduğunu vurgulamışlardır. Depresyon ve dindarlık ilişkisini incelediği çalışmasının sonucunda Güven, öznel dindarlık algısı ile depresyon düzeyleri arasında anlamlı negatif bir ilişki saptamıştır. Araştırma bulguları öznel dindarlık algısı arttıkça, depresyon düzeylerinin düştüğünü ortaya koymuştur. Araştırmacı genel dindarlık eğilimi ve depresyon düzeyleri arasında da negatif anlamlı bir ilişki tespit etmiş ve deneklerin

⁶⁸ Zeki Arslantürk, *Kutsalın Dönüşü* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1998), 84.

dindarlık puanları arttıkça, depresyon düzeylerinin azaldığı sonucuna ulaşmıştır.⁶⁹ Balcı, araştırmasında mutluluk sebeplerini anlamak istemiş ve insanların kendilerini iyi hissetmelerini sağlayan, kendi mutluluklarına sebep olarak gördükleri farklı faktörlerin olduğunu tespit etmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar katılımcıların yarıdan fazlasının (% 57,2) kendilerini mutlu eden sebebin “dinî inançlara bağlılık”ları olduğunu göstermiştir.⁷⁰ Çirkin ve Göksel’e göre; haftada en az bir defa dinî bir aktiviteye katılmak, kişinin mutlu olma ve daha yüksek bir yaşam doyumu seviyesine sahip olma olasılığını artırmaktadır. Araştırmacılar bu durumu dinî yönden inançlı olan kişilerin karşılaşılan problemlere ve krizlere verdikleri tepkilerin, inançlı olmayanlara göre daha olumlu olmasına bağlamaktadır.⁷¹ Myers ve Diener, yaşlılar arasında yaptıkları bir meta-analizin sonucunda; iyi oluşun en iyi iki yordayıcısının sağlık ve dindarlık olduğunu bulgulamışlardır.⁷² 166,000 kişinin katıldığı başka bir araştırma, dinî bağlılık ve ibadetlere katılımın artmasıyla mutluluk ve yaşam doyumunun da yükseldiğini göstermiştir. Bazı araştırmacılar dinî bağlılığın daha fazla sosyal destek ve iyimserliğe yol açtığına inanmaktadırlar.⁷³

Eldedilen verilere göre; kişinin öznel algı bakımından kendisini dindar görme düzeyi arttıkça ÖİÖ düzeyinin de arttığı değerlendirilebilir. Buna göre; “*Öznel dindarlık algısı ile katılımcıların ÖİÖ düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki vardır. Buna göre; kişinin kendisini dindar görme düzeyleri arttıkça, ÖİÖ düzeyi de artmaktadır.*” hipotezi istatistiksel olarak doğrulanmıştır.

5.7. Dindarlık ile Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişki

Araştırmanın bu bölümünde genel dindarlık ile genel ÖİÖ arasında korelasyon düzeyi Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Tablo 9. Dindarlık - Öznel İyi Oluş İlişkisi

Değişken	Genel ÖİÖ	N
Dindarlık Genel	,565*	205

* p<0.01

Tablo 9, örneklemin genel dindarlık ile ÖİÖ arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Tablo verileri dindarlık ile ÖİÖ'nun geneli arasındaki ilişkiye ait korelasyon değerinin r=,565 olduğunu ve p<0.01 önem düzeyinde anlamlı bir ilişkiye sahip olduklarını göstermektedir. Bu bulguya göre; ÖİÖ ile genel dindarlık skorları arasında pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır.

Ülkemizde yapılan araştırmalarda da ÖİÖ ile ilgili bazı alt faktörlerle dindarlık ve dindarlığın alt boyutları arasında anlamlı ilişki konusunda bulgular mevcuttur. Örneğin, Ayten'in çalışmasında; dinî ibadetleri yerine getirme ve dinin öğretilerini bilme düzeyindeki artışın, bireyin geleceğe yönelik umutlu olma düzeyini de artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.⁷⁴ Öztürk, iyimserlik ve dindarlık ilişkisi üzerine yaptığı araştırmada; iyimserlik ile dindarlık, inanç ve ibadet boyutu arasında düşük düzeyde pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu, iyimserlikle dinî yönelim arasında da orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki bulunduğunu tespit etmiştir.⁷⁵

⁶⁹ Hülya Güven, *Depresyon ve Dindarlık İlişkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 123.

⁷⁰ Fatma Balcı, *Psikolojik ve Öznel İyi Olma Hali İle Dinî İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011), 128.

⁷¹ Zeynep Çirkin - Türkmen Göksel, “Mutluluk ve Gelir”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 71/2 (2016): 394-395.

⁷² David G. Myers - Ed Diener, “Who is Happy?”, *American Psychological Society* 6/1 (1995): 16.

⁷³ David G. Myers - Ed Diener, “The Pursuit of Happiness”, *Scientific American* 274/5 (1996): 56.

⁷⁴ Ali Ayten, *Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004), 95.

⁷⁵ Öztürk, “İyimserlik ve Dindarlık”, 86.

1438 | Nevzat Gencer. Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları ...

Yalnızlık ve umutsuzluğun dindarlıkla ilişkisini inceleyen Kızılgeçit, inanç, ibadet, duygu ve dinî motivasyon-umutsuzluk düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler bulmuştur ($p<.05$). Dinî inanç, ibadet, duygu ve dinî motivasyon düzeyleri yüksek olanların umutsuzluk skorlarının düşük olduğunu; dinî inanç, ibadet, duygu ve dinî motivasyon düzeyleri düşük olanların da umutsuzluk skorlarının yüksek olduğunu bulgulamıştır. Araştırmacı umudun, insanın kendi dünyasında var olan bir olgu olduğunu, umutla yola çıkmanın beraberinde sevinç ve sevgi dolu bir yaşam getireceğini, insanın maddî varlık ve imkânlarına sonsuza kadar güvenmesinin mümkün olamayacağını, sınırsız beklentilerini karşılayacak fizik ötesi mutlak bir güce ihtiyaç duyduğunu ve bunu gerçekleştirebilecek tek gücün de Allah olduğunu belirtmiştir.⁷⁶

Bir hastalık nedeni ile ya da hastalık sonucunda gelişebilen umutsuzluk, hastanın çevresindeki olayları karşı konulmaz olarak görmesine ve geri çekilmesine yol açar. Bunun sonucunda da apati (ilgisizlik), keder, suçluluk, karamsarlık, umursamama gibi davranışsal tepkiler ortaya çıkabilir ve bu tepkiler bireyde çaresizlik duygularına neden olur.⁷⁷ Bu tür olumsuzluklar ile kaynakları tükenen hasta için, kendini yolun sonunda gibi hissetme, umutsuzluk, karamsarlık yaşama ve hayattan zevk alamama gibi olumsuz duygulara karşı dinin sunduğu reçeteler çok önemli bir destektir. Din çaresizlik içinde kıvranan bireyin imdadına yetiştir. Allah'a güvenmek, O'nun gözetiminde olduğunu hissetmek psikolojik olarak onu rahatlatır. Örneğin, inanan bir birey ayetlerde ya da kıssalarda anlatılanları kendisi için bir motivasyon kaynağı olarak görebilir ve böylece yaşadıklarını daha sabırlı ve daha olumlu karşılayabilme imkânına sahip olabilir. Hz. Eyyup ile ilgili "Eyyüb'u da hatırla. Hani o Rabbinde, "Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin." diye niyaz etmişti. Biz de onun duasını kabul edip kendisinde dert namına ne varsa gidermiştik." (Enbiyâ 21/83-84) ayetini ve İnşirâh Suresinde geçen "Şüphesiz güçlülükle beraber bir kolaylık vardır. Gerçekten, güçlülükle beraber bir kolaylık vardır." (İnşirâh 94/5-6) ayetlerini örnek olarak verebiliriz. Kişi bu ayetlerin mesajları ile kendi durumu arasında bağ kurmak suretiyle bu tür durumlarda Allah'ın insandan beklediği tavır sergileyerek hastalığına ya da karşılaştığı güç duruma katlanabilir ve böylece ruh sağlığını koruyabilir.

Yine Hz. Yunus (Enbiyâ, 21/87; Saffât, 37/142-147; Kalem, 68/48), Hz. Yusuf (Yûsuf, 12/15, 35, 56) ve Hz. Musa (Kasas, 28/7-13; Şu'ârâ, 26/62, 65-66) kıssalarında peygamberlerin Allah'a olan imanları ve O'na teslim olmaları sonucunda Allah tarafından gözetildikleri, korundukları, sahipsiz ve yalnız bırakılmadıkları anlatılmaktadır. İnançlı bir birey örnekleri verilen ve diğer pek çok durumda "kendisine şah damarından daha yakın" (Kâf, 50/16) olan Allah ile bağı sayesinde yaşam ve sonrası için daha olumlu yaklaşımlar sergileyebilir ve bu da onun mutluluğuna, ÖİO'suna pozitif bir destek sağlayabilir.

Elde edilen bu bilgi ve bulgulara göre, dindarlık ve ÖİO arasındaki ilişkilerin pozitif yönlü ve anlamlı olduğunu ve "Katılımcıların dindarlık puanları ile ÖİO puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır." şeklindeki hipotezin doğrulandığını söyleyebiliriz.

5.8. Dindarlığın Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkileri

HD hastalarının genel dindarlıklarının öznel iyi oluşun anlamlı bir yordayıcısı olup olmadığını belirlemek için "Basit Doğrusal Regresyon" analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 10'da sunulmuştur.

⁷⁶ Muhammed Kızılgeçit, *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011), 214-215.

⁷⁷ Dilber Taner, *Öğretmenlerin Umutsuzluk Düzeyi İle Okul Kültürü Arasındaki İlişki* (Yüksek Lisans Tezi, Yedi Tepe Üniversitesi, 2008), 36.

Tablo 10. Dindarlığın Öznel İyi Oluş Üzerindeki Etkisine İlişkin Basit Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	Std.H.	β	t	p
Genel Dindarlık	,800	,082	,565	9,759	,000
R=,565	R ² =,319	F=95,241	p=,000	p<.05	

Tablo 10 incelendiğinde; örneklemin dindarlık özelliklerinin öznel iyi oluşdaki varyansın % 31,9'unu açıkladığı görülmektedir (R=,565, R²=,319, F=95,241, p=,000). Bu bulgular, HD hastalarının dindarlık özelliklerinin hastaların öznel iyi oluşları üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olduğu ve dindarlık özelliklerinin artmasının hastaların ÖİÖ düzeylerine de olumlu bir katkı sağlayacağı şeklinde yorumlanabilir. Diğer bir ifadeyle; dindarlığın öznel iyi oluşu pozitif yönlü olarak yordadığı söylenebilir.

Literatürde de dindarlık ve ÖİÖ/mutluluk konusunda araştırma bulgularımızı destekleyen yerli ve yabancı birçok çalışmanın bulunduğunu görmek mümkündür. Dinin ve dindarlığın iyi oluşu/mutluluğu yordadığına dair Yaparel,⁷⁸ Akgül,⁷⁹ Jasarevic,⁸⁰ Doğan,⁸¹ Göcen,⁸² Yorulmaz⁸³ tarafından yapılan araştırmalar örnek olarak verilebilir. Aydemir araştırmasında; dinî inancın, dinî ibadetleri yerine getirmenin ya da genel olarak dindarlığın mutlulukla olumlu ilişkisinin olduğunu, dindarlık arttıkça mutluluğun da arttığını bulgulamıştır.⁸⁴ Yine Ayten tarafından yapılan araştırmada da bireysel dindarlığın hayat memnuniyetinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu ve iki değişken arasında olumlu bir ilişkinin bulunduğu (β =.327, t=5.773, p=.000), bireysel dindarlığın hayat memnuniyetindeki değişimin % 10'unu açıkladığı ve bireysel dindarlık arttıkça, hayat memnuniyetinin arttığı bulgulanmıştır.⁸⁵

Patel v.dğr., Afro-Amerikalı ve Asyalı 53 HD hastası üzerinde yaptıkları araştırmada, HD hastalarının dinî ve manevî inançları ile hastalık yükü algılarının azalması ve sosyal destek algıları arasında güçlü bağlar olduğunu göstermişlerdir. Araştırmacılar bu göstergeleri, daha önce son dönem böbrek yetmezliği olan Afro-Amerikalı hastalarda sağkalım artışı ile ilişkilendirmişlerdir. Buna ek olarak, hastaların dinî ve manevî inançları, düşük depresif duygu düzeyleri ve bireyin genel yaşam kalitesi değerlendirmesi ve yaşam memnuniyeti ölçeğinden alınan daha yüksek puanlarla ilişkili bulunmuştur. Bulgular aynı zamanda inancın ve dinî aktivitelere katılımın kronik bir hastalık olan böbrek hastalığı ile başa çıkmak için bir mekanizma olarak hizmet edebileceğini ileri sürmektedir.⁸⁶

⁷⁸ Yaparel, *Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dinî Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, 139-140.

⁷⁹ Akgül, "Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk İlişkisi-Konya Huzurevi Örneği", 52.

⁸⁰ Jasarevic, *Bosnalı Gençlerde Din ve Mutluluk İlişkisi Üzerine Araştırma*, 79.

⁸¹ Mebrure Doğan, *Dindarlık, Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014), 300.

⁸² Gülüşan Göcen, *Şükür: Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 183.

⁸³ Özlem Yorulmaz, "Relationship Between Religiosity and Happiness in Turkey: Are Religious People Happier?", *Çankırı Karatekin University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences* 6/1 (2016): 813.

⁸⁴ Aydemir, *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi (İlk Yetişkinlik Dönemi)*, 63.

⁸⁵ Ali Ayten, "Din ve Sağlık: Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/3 (2013): 25.

⁸⁶ Patel v.dğr., "Psychosocial variables, quality of life, and religious beliefs in ESRD patients treated with hemodialysis", *American Journal of Kidney Diseases* 40/5 (2002): 1019.

1440 | Nevzat Gencer. Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları ...

Tiliouine, Cezayir’de 2560 kişiden oluşan Müslüman örneklem üzerinde yaptığı araştırmada, dindarlığın ÖİÖ’ya ve yaşam doyumuna katkısı olduğunu bulmuştur.⁸⁷ Yine Müslüman bir örneklemede, Abdel-Khalek, dindarlığın mutluluğu tahmin etmede varyansın % 15’ini oluşturduğunu bildirmektedir.⁸⁸

Bu açıklamalara göre, bir başa çıkma mekanizması olarak dindarlık; hastanın depresif duygularının üstesinden gelmesinde, hastalığın ağır yükünü karşılama ve sosyal destek algılamalarında pozitif katkı sağlamaktadır. Yine dindarlık; hastanın daha iyi hissetmesinde, kaygı ve sıkıntılardan uzaklaşarak yaşamından doyum almasında, yaşam kalitesinin artmasında ve bireyin öz saygısı üzerinde olumlu işlevlere sahiptir.

Araştırma bulguları, *“Dindarlık öznel iyi oluşun anlamlı bir yordayıcısıdır. Buna göre; dindarlık puanları arttıkça, ÖİÖ düzeyinin de artacağı öngörülmektedir.”* şeklinde kurulan hipotezi doğrulamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada, HD hastalarının dindarlık düzeylerinin hastanın öznel iyi oluşu üzerindeki etkisi ve bu etkinin bağımsız değişkenlere göre nasıl farklılaştığı incelenmiştir. Araştırmanın temel hipotezi *“Hemodiyaliz hastalarının dindarlık düzeyleri hastaların öznel iyi oluşları üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir.”* şeklinde kurulmuş ve problem ve alt problemlerin çözümünü için belirlenen bağımsız değişkenlere göre hipotezler oluşturulmuştur. Araştırmaya il merkezinden 106, ilçelerden de 99 hasta olmak üzere toplam 205 hasta dâhil edilmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulguları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

- Örneklemin % 45,9’u kadın, % 54,1’i erkeklerden oluşmaktadır. Öznel değerlendirmelerine göre örneklemin toplamda % 55,6’sı ise kendisini mutlu ve çok mutlu olarak değerlendirmekte, % 79,5’i ise kendisini dindar ve çok dindar olarak tanımlamaktadır. Hastalarda öznel dindarlık algısının öznel mutluluk algısına göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
- Örneklem grubu yüksek bir dindarlık düzeyine sahiptir.
- Cinsiyet ile genel dindarlık arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Buna göre, kadınların puanları erkeklere göre daha yüksektir.
- Katılımcıların öznel mutluluk algıları ile genel dindarlık puan ortalamaları arasında anlamlı bir ilişki ve gruplar arası farklılık tespit edilmiştir. Farklılık; kendisini “mutlu” ve “çok mutlu” olarak değerlendiren grupla “biraz mutlu” olarak değerlendirilen gruplar arasındadır.
- Örneklem grubunun ortanın üzerinde bir ÖİÖ düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir.
- Cinsiyet ile ÖİÖ arasında istatistiksel düzeyde anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Ancak, kadın ve erkek katılımcıların ÖİÖ ortalamalarında farklılık olduğu gözlenmiştir. Analiz sonuçları kadınların ÖİÖ ortalamalarının erkeklere göre daha yüksek olduğunu göstermiştir.
- Örneklemin öznel dindarlık algısı ile ÖİÖ düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Diğer bir anlatımla; katılımcıların kendilerini dindar görme düzeyi arttıkça, ÖİÖ düzeyleri de artmaktadır. “Biraz dindar”, “dindar” ve “çok dindar” gruplar ile ÖİÖ düzeyi arasında ileri düzeyde anlamlı bir ilişkinin olduğu bulunmuştur. Olguların ÖİÖ puan ortalamalarında da “hiç dindar değil” düzeyinden “çok dindar” düzeyine kadar düzenli bir artış söz konusudur.

⁸⁷ Habib Tiliouine, “Measuring Satisfaction with Religiosity and Its Contribution to the Personal Well-Being Index in a Muslim Sample”, *Applied Research Quality Life* 4 (2009): 103.

⁸⁸ Tiliouine v.dğr., “Islamic religiosity, subjective well-being, and health”, *Mental Health, Religion & Culture* 12/1 (2009): 57.

- Genel dindarlık ile genel ÖİO arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.
- HD hastalarında toplam dindarlığın öznel iyi oluşun anlamlı bir yordayıcısı olup olmadığını belirlemek için yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; dindarlığın öznel iyi oluştaki varyansın % 31,9'unu açıkladığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, HD hastalarının ÖİO'larının önemli belirleyicilerinden birisinin dindarlık özellikleri olduğunu göstermektedir. Dindarlık öznel iyi oluşun anlamlı ve önemli bir yordayıcısıdır ve artan dindarlık düzeyi HD hastalarının ÖİO düzeylerini etkilenmektedir.

Bu sonuçlar doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir:

- Kronik vakalarda zaman zaman hasta terapi desteği almaktadır. Verilen terapinin daha etkin ve kaliteli olabilmesi için terapist, dindar/inançlı hastanın dinî/manevî duyarlılıklarının farkında olabilmelidir. Bu nedenle, psikiyatrist ve psikologların eğitiminde maneviyat ve din konularına yer verilmelidir. Bu bağlamda lisans düzeyinden başlayarak din ve psikoloji ilişkisini ele alan konular ders müfredatına dâhil edilmelidir.
- Hastanelerde pilot uygulamaları bulunan manevî (spritüel) danışma merkezleri yaygınlaştırılmalıdır. Bu merkezlerde din ve psikoloji disiplinlerinde yeterli olan ve psikolojik danışmanlık yapabilecek uzmanlar istihdam edilmelidir. Medikal tedavinin yanı sıra bu uzmanlar tarafından isteyen hastalara önleyici ve koruyucu ruh sağlığı hizmeti verilmelidir. Ayrıca bu tür merkezleri olan hastanelerde ise sunulan hizmetlerin niteliği artırılmalıdır.
- Bütüncül sağlık kavramı (holistik) kapsamında, dinî kaynaklardan yararlanan hastalar, dinî baş etme çabalarında desteklenmeli ve teşvik edilmelidir.
- Sağlık çalışanlarının hizmet öncesi lisans ve lisansüstü öğrenim süreçlerinde sağlık, hastalık, ölüm vb. yeterli alanlarının yanı sıra bireyin psikososyal özellikleri, din, maneviyat, din psikolojisi gibi konulara yer verilmelidir. Hizmet sırasında ve boyunca da paydaşlara bu konularda sürekli eğitim imkânı sağlanmalıdır. Bu konular mesleki yeterliğin bir boyutu olarak değerlendirilmelidir.
- Bu ve benzer araştırma bulguları manevî (spritüel) danışma merkezleri ve sağlık uzmanları tarafından kullanılmalıdır. HD hastalarının öznel iyi oluşları ile ilişkili faktörler, sağlık çalışanları için bir rehber işlevi görebilir.

Bu konuda yapılabilecek yeni çalışmalar için de şu öneriler getirilebilir:

- Periton diyaliz ile hemodiyaliz hastalarının dindarlık ve ÖİO düzeyleri karşılaştırılabilir.
- Farklı kronik hastalığı olan gruplar üzerinde meta analitik bir araştırma yapılarak din ve maneviyatın öznel iyi oluşa etkisi yeniden incelenebilir.
- Boylamsal çalışmalar yoluyla din ve ÖİO ilişkisinin tutarlılık ve sürekliliği literatür çerçevesinde araştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Acaray, Arzu – Pınar, Rukiye. "Kronik Hemodiyaliz Hastalarının Yaşam Kalitesinin Değerlendirilmesi". *C.Ü. Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi* 8/1 (2004): 1-11.
- Açıkgöz, Sakine. *Toplumsal Değişim Sürecinde Kadın Dindarlığı (Adıyaman/Çelikhan Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri Üniversitesi, 2010.
- Akgül, Mehmet. "Yaşlılık ve Dindarlık: Dindarlık, Hayattan Zevk Alma ve Mutluluk İlişkisi-Konya Huzurevi Örneği". *Dinî Araştırmalar* 7/19 (2004): 19-56.
- Arlı, Mine – Nazik, Hamil. *Bilimsel Araştırmaya Giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2001.
- Arslantürk, Zeki. *Kutsalın Dönüşü*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 1998.
- Aydemir, Rüveyda Efdal. *Dindarlık ve Mutluluk İlişkisi (İlk Yetişkinlik Dönemi)*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuzmayıs Üniversitesi, 2008.

1442 | Nevzat Gencer. Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları ...

- Ayten, Ali. *Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004.
- Ayten, Ali. "Din ve Sağlık: Bireysel Dindarlık, Sağlık Davranışları ve Hayat Memnuniyeti İlişkisi Üzerine Bir Araştırma". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/3 (2013): 7-31.
- Balci, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler*. 2.Baskı. Ankara: 72TDFO Bilgisayar Yayıncılık, 1997.
- Balci, Fatma. *Psikolojik ve Öznel İyi Olma Hali İle Dinî İnançlar Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011.
- Berman, Elisheva - Merz, Jon F. - Rudnick, Michael - Snyder, Richard W. - Rogers, Katherine K. - Lee, James - Johnson, David - Mosenkis, Ari - Israni, Ajay - Wolpe, Paul R. & Lipschutz, Joshua H. "Religiosity in a Hemodialysis Population and Its Relationship to Satisfaction With Medical Care, Satisfaction With Life, and Adherence". *American Journal of Kidney Diseases* 44, No. 3 (2004): 488-497.
- Boniwell, Ilona. "What is Subjective Well Being and Happiness+11 Interesting Facts About Happiness". 2008, Erişim: 18 Haziran 2017. <http://positivepsychology.org.uk/happiness-and-subjective-well-being/>.
- Bradburn, Norman M. *The Structure of Psychological Well-Being*. Chicago: Aldine Publishing Company, 1969.
- Büyüköztürk, Şener. *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. 17. Baskı. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2012.
- Chiang, Chih-Kang - Peng, Yu-Sen - Chiang, Shou-Shan - Yang, Chwei-Shiun - He, Yang-Hsun - Hung, Kuan-Yu - Wu, Kwan-Dun - Wu, Ming-Shiou - Fang, Cheng-Chung - Tsai, Tun-Jun - Chen, Wang-Yu. "Health-Related Quality of Life of Hemodialysis Patients in Taiwan: A Multicenter Study". *Blood Purif* 22 (2004): 490-498.
- Ching, Weety Luk Suet. "The quality of life for Hong Kong dialysis patients". *Journal of Advanced Nursing* 35/2 (2001): 218-227.
- Cirihlioğlu, Fatma Gül - Ok, Üzeyir. "Kadınlar Mı Yoksa Erkekler Mi Daha Dindar?". *Zeitschrift für die Welt der Türken (Journal of World of Turks)* 3/1 (2011): 121-141.
- Çekin, Abdulkadir. "Kur'an Kurslarına Giden Kadınların Dindarlık Algıları: Normatif Ve Popüler Dindarlık Üzerine Nicel Bir Çalışma", *EKEV Akademi Dergisi* 18/ 58 (2014): 523-536.
- Çirkin, Zeynep - Göksel, Türkmen. "Mutluluk ve Gelir". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 71/2 (2016): 375-400.
- Diener, Ed. "Subjective Well-Being". *Psychological Bulletin* 95/3 (1984): 542-575.
- Diener, Ed - Suh, Eunkook - Oishi, Shigehiro. "Recent Findings On Subjective Well-Being". *Indian Journal of Clinical Psychology* 24 (1997): 25-41.
- Doğan, Mebrure. *Dindarlık, Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2014.
- Eksi, Halil. *Başa Çıkma, Dinî Başa Çıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2001.
- El Nahas, A. Meguid - Bello, Aminu K. "Chronic Kidney Disease: The Global Challenge". *Lancet* 365 (2005): 331-340.
- Erdem, Neşe - Karabulutlu, Elanur - Okanlı, Ayşe - Tan, Mehtap. "Hemodiyaliz Hastalarında Umutsuzluk ve Yaşam Doyumu". *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 1/1 (2004): 1-14.
- Francis, Leslie J. "Dinde Cinsiyet Farklılıklarının Psikolojisi: Deneysel Araştırmalar Üzerine Bir İnceleme". Çev.: Muammer Cengil, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/18 (2010/2): 199-211.
- Gataülinas, Artūras. - Banceviča, M. "Subjective Health and Subjective Well-Being (The Case of EU Countries)". *Advances in Applied Sociology* 4 (2014): 212-223.
- Gencer, Nevzat. *Hemodiyaliz Hastalarında Dindarlık ve Öznel İyi Oluş*. Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi, 2019.
- Göcen, Gülüşan. *Şükür: Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Güven, Hülya. *Depresyon ve Dindarlık İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- Hiçdurmaz, Duygu - Öz, Fatma. "Hemodiyaliz ve Sürekli Ayaktan Periton Diyalizi Uygulanan Hastaların Stresle Başa Çıkma Biçimleri". *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi* 16, No. 3 (2009): 1-16.
- Ironside, Pamela M. - Scheckel, Martha - Wessels, Constance - Bailey, Mary E. - Powers, Sharon - Seeley, Deana K. "Experiencing chronic illness: Cocreating new understandings". *Quality of Health Research* 13/2 (2003): 171-183.
- Jasarevic, Armin. *Bosnalı Gençlerde Din ve Mutluluk İlişkisi Üzerine Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2014.
- Karasar, Niyazi. *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler*. 5. Basım. Ankara: 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd., 1994.
- Kartopu, Saffet - Başkonuş, Leyla. "Ergen Suçluluğu Ve Dindarlık Lise Örneklemini Üzerinde Bir Araştırma". *Gümüşhane Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2019): 185-217.

Nevzat Gencer. Does Religiosity Affect Subjective Well-Being? A Cross-Sectional Study | 1443

- Kasapoğlu, Figen – Kış, Ali. “Öznel İyi Oluşun Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Bir Meta-Analiz Çalışması”. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/3 (2016): 770-782.
- Kayri, Murat. “Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (Post-Hoc) Teknikleri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1 (2009): 51-64.
- Kızılgeçit, Muhammed. *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2011.
- Köklü, Nilgün – Büyüköztürk, Şener – Bökeoğlu, Ömay Çokluk. *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*, Geliştirilmiş. 2. Baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2006.
- Krause, Neal. “Religion and Health in Late Life”. *Handbook of the Psychology of Aging*. Ed. James E. Birren - K. Warner Schaie, 499-518, London: Elsevier Academic Press, 2006.
- Kula, Naci. *Kimlik ve Din*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001.
- Kur’an-ı Kerim.
- Lindqvist, Ragny – Carlsson, Marianne – Sjöden, Per-Olow. “Coping strategies and quality of life among patients on haemodialysis and continuous ambulatory peritoneal dialysis”. *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 12/4 (1998): 223-230.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Kişilik ve Din*. İstanbul: D.E.M. Yayınları, 2004.
- Martínez, Beatriz Bertolaccini - Custódio, Rodrigo Pereira. “Relationship between mental health and spiritual wellbeing among hemodialysis patients: a correlation study”. *Sao Paulo Medical Journal* 132, No.1 (2014): 23-27.
- Miller, Alan S. – Hoffmann, John P. “Risk and Religion: An Explanation of Gender Differences in Religiosity”. *Journal for the Scientific Study of Religion* 34, 1 (1995): 63-75.
- Myers, David G. – Diener, Ed. “Who is Happy?”. *American Psychological Society* 6/1 (1995): 10-17.
- Myers, David G. – Diener, Ed. “The Pursuit of Happiness”. *Scientific American* 274/5 (1996): 54-56.
- National Kidney Foundation, “K/DOQI Clinical Practice Guidelines for Chronic Kidney Disease: Evaluation, Classification, and Stratification”, 2002, Erişim: 03 Haziran 2017, https://www.kidney.org/sites/default/files/docs/ckd_evaluation_classification_stratification.pdf.
- Onay, Ahmet. *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*. İstanbul: D.E.M. Yayınları, 2004.
- Özdemir, Aydan A. *Hemodiyaliz Tedavisi Gören Kronik Böbrek Yetmezliği Hastalarının Tedavilerinin Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Başkent Üniversitesi, 2016.
- Öztürk, Eyüp Ensar. *İyimserlik ve Dindarlık*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Patel, Samir S. – Shah, Viral S. – Peterson, Rolf A. – Kimmel, Paul L. “Psychosocial variables, quality of life, and religious beliefs in ESRD patients treated with hemodialysis”. *American Journal of Kidney Diseases* 40/5 (2002): 1013-1022.
- Pilger, Caliope - Santos, Renata Ohana Pereira dos - Lentsck, Maicon Henrique - Marques, Sueli & Kumomota, Luciana. “Spiritual well-being and quality of life of older adults in hemodialysis”. *Rev Bras Enferm* [Internet] 70, No. 4(2017): 689-696.
- Reisoğlu, Serpil. *Üniversite Öğrencilerinin Öznel İyi Oluşlarını Yordamada Beş Faktör Kişilik Özellikleri, Mizah Tarzları ve Duygusal Zekânın Rolü*. Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2014.
- Robson, Colin. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Gerçek Dünya Araştırması*, Çev: Şakir Çınkar - Nihan Demirkasimoğlu. Ankara: Anı Yayınları, 2015.
- Saltürk, Ayça G.D. *Hemodiyaliz Hastalarında Yaşam Kalitesinin Diyaliz Yeterliliği İle İlişkisi*. Uzmanlık Tezi, İstanbul Göztepe Eğitim ve Araştırma Hastanesi, 2006.
- Saroglou, Vassilis. “Gençlerin Dinleri ve Kişilikleri: Belçika’da Yapılan Yeni İncelemeler”. Çev: Veysel Uysal. *İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000): 123-144.
- Sillick, Warren J. – Stevens, Bruce A. – Cathcart, Stuart. “Religiosity and happiness: A comparison of the happiness levels between the religious and the nonreligious”. *The Journal of Happiness & Well-Being* 4/1 (2016): 115-127.
- Strack, Fritz – Argyle, Michael - Schwarz, Norbert. “Introduction”. *Subjective well-being: An Interdisciplinary Perspective*. Ed. Fritz Strack - Michael Argyle - Norbert Schwarz. 1-3. Oxford England: Pergamon Press, 1991.
- Stone, Arthur A. - Mackie, Christopher. *Subjective wellbeing: Measuring happiness, suffering, and other dimensions of experience*. Washington D.C.: National Academies Press, 2013.
- Süleymanlar, Gültekin – Ateş, Kenan – Seyahi, Nurhan. *Türkiye’de Nefroloji, Diyaliz ve Transplantasyon 2015 Raporu*. Ankara: Türk Nefroloji Derneği Yayınları, 2016.
- Süleymanlar, Gültekin – Ateş, Kenan – Seyahi, Nurhan. *T.C. Sağlık Bakanlığı ve Türk Nefroloji Derneği Ortak Raporu*. Ankara: Türk Nefroloji Derneği Yayınları, 2018.
- Taner, Dilber. *Öğretmenlerin Umutsuzluk Düzeyi İle Okul Kültürü Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Yedi Tepe Üniversitesi, 2008.
- Tiliouine, Habib. “Measuring Satisfaction with Religiosity and Its Contribution to the Personal Well-Being Index in a Muslim Sample”. *Applied Research Quality Life* 4 (2009): 91-108.

1444 | Nevzat Gencer. Dindarlık Öznel İyi Oluşu Etkiler Mi? Hemodiyaliz (HD) Hastaları ...

- Tiliouine, Habib – Cummins, Robert A. – Davern, Melanie. "Islamic religiosity, subjective well-being, and health". *Mental Health, Religion & Culture* 12/1 (2009): 55-74.
- Tix, Andrew P. – Frazier, Patricia A. "The Use of Religious Coping During Stressful Life Events: Main Effects, Moderation and Mediation". *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 66/2 (1998): 411-422.
- Turan, Yahya. "Yalnızlıkla Başa Çıkma: Yalnızlık, Dini Başa Çıkma, Dindarlık, Hayat Memnuniyeti ve Sosyal Medya Kullanımı". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22, No. 1 (2018): 395-434.
- Tuzgöl Dost, Meliha. "Öznel İyi Oluş Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması". *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* 3/23 (2005): 103-110.
- Tülek, Nergis. *Evli Bireylerin Öznel İyi Olma Düzeylerinin Yordanması*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2011.
- Uysal, Veysel. *Geleneksellik-Çağdaşlık Bağlamında Türkiye'de Dindarlık ve Kadın*. İstanbul D.E.M. Yayınları, 2006.
- Ünal, Gülseren – Bilge, Ayşegül. "Hemodiyaliz Tedavisindeki Son Dönem Böbrek Yetmezlikli Hastaların Ruhsal Durumlarının ve Yaşam Kalitelerinin Değerlendirilmesi". *Ege Tıp Dergisi* 44/1 (2005): 35-38.
- World Economic Forum, "Religion and happiness. Is there a link?", 2018, erişim: 3 Mayıs 2018, <https://www.weforum.org/agenda/2018/02/are-religious-people-happier-than-non-religious-people-research-shows-it-isn-t-quite-so-simple>.
- World Health Organization. "Preventing chronic diseases: a vital investment." t.y., Erişim tarihi: 03 Haziran 2017, http://www.who.int/entity/chp/chronic_disease_report/full_report.pdf.
- Yaparel, Recep. *Yirmi-Kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dinî Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1987.
- Yazgan, Eda Özge. *Kemoterapi Alan Kanser Hastalarında Dinî İnanç ve Maneviyatın Depresyon Düzeyi ve Yaşam Kalitesine Etkisinin Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2014.
- Yorulmaz, Özlem. "Relationship Between Religiosity and Happiness in Turkey: Are Religious People Happier?". *Çankırı Karatekin University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences* 6/1 (2016): 801-818.